

Tekijä Aino Hautala

Työn nimi Egyptiläisen temppeliarkkitehtuurin perusteet

Laitos Arkkitehtuurin laitos

Koulutusohjelma Arkkitehtuuri

Vastuuopettaja Anne Tervo

Ohjaaja Kristo Vesikansa

Vuosi 2019

Sivumäärä 40

Kieli Suomi

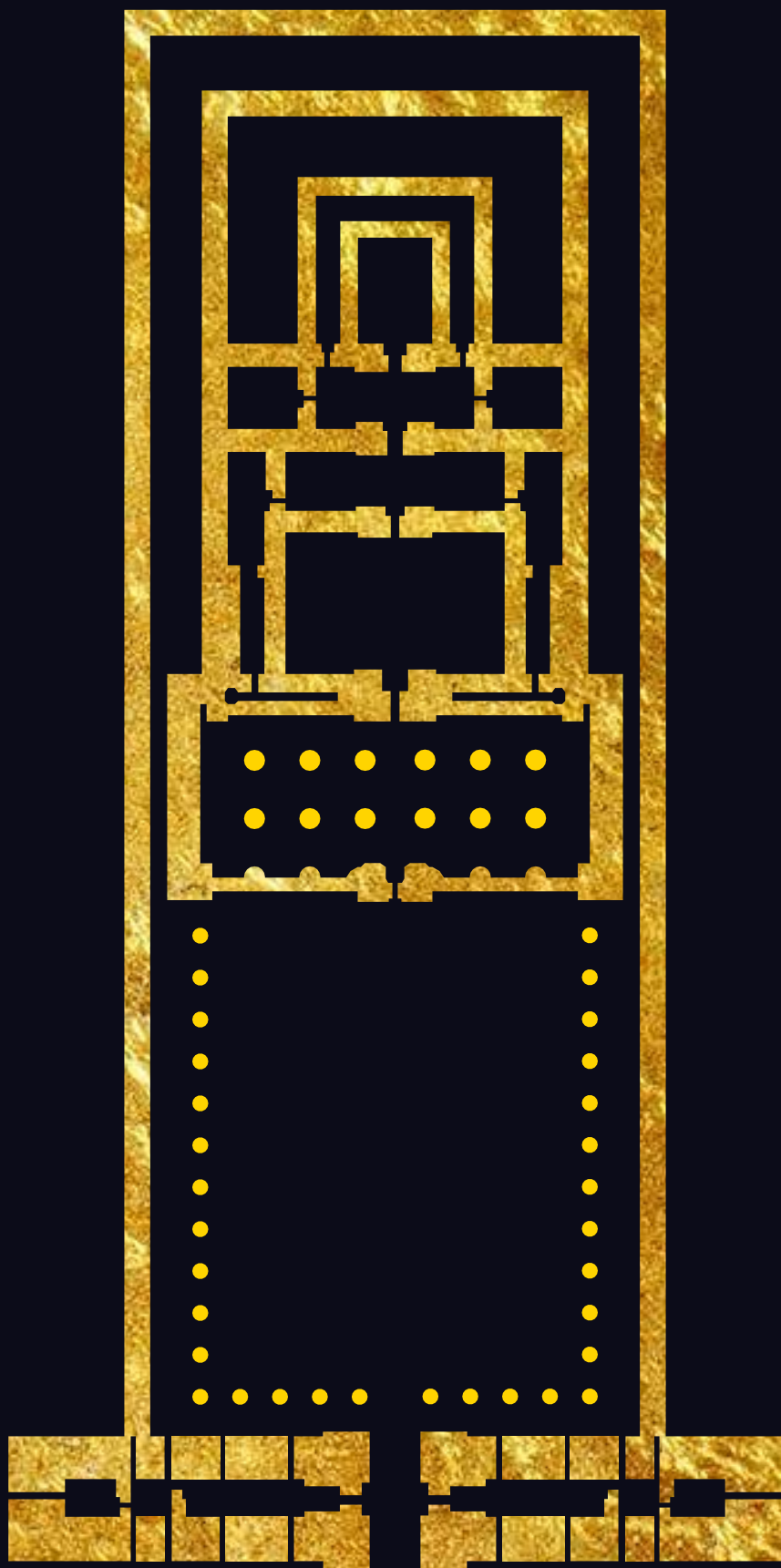
Tiivistelmä

Kandidaatintyössäni perehdyin egyptiläiseen temppeliarkkitehtuuriin. Koen aiheen erityisen kiinnostavaksi, sillä se jää länsimaalaisessa arkkitehtuurissa antiikin Kreikan ja Rooman arkkitehtuurin varjoon. Egyptiläiset pitivät kulttuuriaan yllä kolme vuosituhatta ennen kuin se katosi kokonaan. Halusin löytää vastauksen erityisesti kysymykseen, miksi he rakensivat rakennuksia, joita ei nykyteknologiallaakaan voida selittää, ja miten on mahdollista, että tämä tietotaito ja historia pystyi kadota vuosituhanneksi.

Kandidaatintyössäni lähestyn temppeliarkkitehtuuria holistisella näkemyksellä, tarkoituksena ymmärtää niiden kokonaisuus, eikä ainoastaan yksittäisiä ominaisuuksia. Tämän vuoksi työssä on kappaleet Egyptin uskonnon ja yhteiskunnan perusteista. Perusteiden jälkeen erittelen tarkemmin temppeliarkkitehtuuria ja sen kehitystä. Koska arkkitehtuuri on yhteiskunnallinen ilmiö, uskon tämän lähestymistavan olevan paras mahdollinen vaihtoehto perehdyttäessä ensimmäistä kertaa egyptiläistä temppeliarkkitehtuuriin.

Kandityöni tavoitteena on erityisesti herättää lukijan mielenkiinto aiheeseen, sekä antaa pohjatiedot egyptiläiseen temppeliarkkitehtuuriin, jotta lukijan olisi helpompi lähestyä yksityiskohtaisempaa kirjallisuutta.

Avainsanat Egypti, temppeliarkkitehtuuri, Muinainen Egypti

E G Y P T I L Ä I S E N
T E M P P E L I A R K K I T E H T U U R I N
P E R U S T E E T

EGYPTILÄISEN TEMPPELIARKKITEHTUURIN PERUSTEET

KANDIDAATIN TYÖ
15.5.2019

AINO HAUTALA

SISÄLLYSLUETTELO

Aikajana	2
Kartta	3
1. Johdanto	5
2. Uskonto	7
2.1 Jumalat ja maailman synty	7
2.2. Maailmankatsomus	8
2.3. Uskonnon harjoittaminen	10
3. Antiikin Egyptin yhteiskunta	13
3.1 Niilin lahja maailmalle	13
3.2 Jumalallisten kuninkaiden aika	14
3.3. Ailahteleva valtakunta	16
3.4. Amonin valtakausi	17
3.5. Alamäki	19
4. Temppeliarkkitehtuurin kehitys	21
4.1. Mastaboista pyramideihin	21
4.2. Arkkityypin etsintä	22
4.3. Kiveen kaivetut	24
5. Temppeleiden rakenne	25
5.1. Sijainti ja materiaalit	27
5.2. Kaiken kansan tilat	28
5.3. Pyhää lähestyttäessä	29
5.4. Jumalainen tila	30
6. Edfun temppeli	33
7. Yhteenveto	37
8. Lähteet	38

AIKAJANA

Varhaisdynastinen kausi
~3050-2649 eaa.

Vanha valtakunta
~2649-2150 eaa.

Ensimmäinen välikausi
~2150-2030 eaa.

Keskivaltakunta
~2030-1640 eaa.

Toinen välikausi
~1640-1550 eaa.

Uusi valtakunta
~1540-1070 eaa.

Kolmas välikausi
~1070-713 eaa.

Myöhäiskausi
~713-332 eaa.

Hellenistinen kausi
~332-30 eaa.

Djoser ~2630–2611 eaa.

Imhotep ~ 2667-2600 eaa.

Sneferu ~2575–2551 eaa.

Kheops ~2551–2528 eaa.

Senusret I ~1961–1917 eaa.

Hatšepsut ~1479–1473 eaa.

Akhenaten ~1349–1336 eaa.

Tutankhamon ~1336–1327 eaa.

Ramses II ~ 1279–1213 eaa.

Ramses III ~1184–1153 eaa.

Aleksanteri Suuri 332–323 eaa.

Ptolemaios I 304–284 eaa.

Kleopatra VII 69-30 eaa.

DELTA

△ HEILOPOLIS

GIZA △

▲ MEMFIS

SAKKARA △

AMARNA △

THEBA
(LUXOR JA KARNAK) ▲

AT TOD △

EDFU △

ABU SIMBEL
↓

1. JOHDANTO

Keskusteltaessa muinaisen Egyptin arkkitehtuurista, tulevat ensimmäisenä mieleen pyramidit ja Gizan Sfinksi. Seuraavaksi muistetaan uutisoinnit Kuninkaiden laaksosta ja maailmalle levitetyt obeliskit. Nämä ovat kuitenkin vain hippuja valtavasta rakennusperinnöstä, jonka aika kadotti. Egyptiläiset rakensivat monumenttejaan tiheämmin ja laajemmin, kuin yksikään valtio heitä ennen tai jälkeen. Nämä monumentit omistettiin Egyptin jumalille sekä jumalalaista syntyperää olleille faaraoille. Tällöin ei tunnettu teologiaa, eikä Egyptin kielessä ollut edes termiä uskonto. Jumalat olivat yhtä todellisia kuin yö ja päivä, ja he elivät ja kuolivat niin kuin kaikki maailmassa.

Vaikka jokainen on tietoinen muinaisesta Egyptistä, harva tietää sen maailmasta ja perinnöstä. Kirjallisuutta egyptiläisestä kulttuurista ja arkkitehtuurista löytyy runsaasti, mutta useimmissa näistä eri yhteiskunnalliset teemat on jyrkästi eroteltu. Satasivuisia tekstejä egyptiläisestä elämästä, uskonnosta, taiteesta ja arkkitehtuurista löytyy yltäkyllin, mutta ne ovat jokainen omiin kansiin nidottuna. Egyptiläisistä temppeleistä ja niiden arkkitehtonisista ominaisuuksista on mitä yksityiskohtaisimpia selostuksia ilman sanaakaan siitä kulttuurista, jonka ympärille ne luotiin. Tämä kandityö pyrkii kokoamaan Egyptin uskonnon, yhteiskunnan ja arkkitehtuurin olennaisimmat sisällöt yksien kansien väliin.

Kuten useimpien muoti-ilmiöiden kanssa egyptomania on hiipunut aikojen saatossa. Muinainen Egypti jää nykypäivän opetuksessa antiikin varjoon, ja ihmisten käsitys sen maailmasta perustuu pääosin Hollywood tuotantoihin ja puoliksi luettuihin klikkiotsikoihin. Mitä näissä muinaisissa temppeleissä sitten oikeasti tapahtui? Minkä vuoksi ne rakennettiin ja minne egyptiläinen sivilisaatio ja arkkitehtoninen perintö lopulta katosi? Miten yksi arkkitehtuurisuuntaus voi säilyä lähes muuttumattomana vuosituhansien ajan?

Lähtiessä etsimään vastauksia näihin kysymyksiin tulee vastaan lähteiden runsaus. Päälähteet on rajattu avainteoksiin eri aihealueilta: Egyptin uskonto ja historia, egyptiläisen arkkitehtuurin historia sekä temppeliarkkitehtuurin periaatteet. Lopuksi opittua sovelletaan suhteessa esimerkkitemppeliin. Tavoitteena on luoda kattava katselmus egyptiläiseen temppeliarkkitehtuuriin: miten uskonto, poliittinen tilanne ja kulttuuri vaikuttivat niihin, ja mihin toimintoihin niiden tilat oli suunniteltu. Kandidaatintyön lukijalle jää kyky itsenäisesti havainnoida egyptiläisten temppelien rakenteita ja ymmärtää niiden merkityksiä aikansa yhteisössä.

2. USKONTO

Uskonto määrittäi kaikkea egyptiläisten elämässä. Herodotos nimesi egyptiläiset *theosebesiksi*: kaikista kansoista hurskaimmaksi. Missään muualla ei omistettu yhtä paljon aikaa ja resursseja jumalten palvontaan kuin Egyptissä. Egyptiläiset uskomukset painottuivat suuresti kuoleman jälkeiseen elämään. Se ei kuitenkaan johtunut maallisen elämän väheksymisestä vaan rakkaudesta elämään. Kuoleman jälkeen elämä jatkui ilman maallisia huolia kuten sairaudet ja vanheneminen. Egyptiläinen uskontokäsitys kehittyi yli kahden vuosituhannen ajan ja eri puolille Egyptiä kehittyi erilaisia tulkintoja jumalatarustosta ja uskonnon harjoittamisesta. Tähän on kerätty tiivistelmä egyptiläisen uskonnon jumalista, peruskäsitteistä, periaatteista ja vaikutuksesta egyptiläisten elämään. Tämä kappale perustuu Jan Assmanin *The search for God in ancient Egypt* sekä Garry J. Shawn *The Egyptian Myths* -teoksiin.

2.1 JUMALAT JA MAAILMAN SYNTY

Kaikki alkoi *Nunista*, jumalasta, joka tunnettiin alkumerenä. Alkumeren voisi tässä kontekstissa rinnastaa nykykäsitykseen alkuräjähdyksestä edeltäneestä tilasta. Nun oli osa *Hermopoliin ogdoadia*, alkuperäistä kahdeksan jumalan kokonaisuutta. Tämä koostui pareista, jotka edustivat alkumerta, äärettömyyttä, pimeyttä ja kätkeytyneisyyttä.

Amon oli kätkeytyneisyyden jumala, ja edusti kaikkea näkymättömyyttä. Hän oli kaikkialla ja kaiken takana, itse itsensä luoneena hän oli oman täydellisyytensä luoja. *Amon* nousi suureen uskonnolliseen arvoon Uuden valtakunnan aikaan yhdistyessään auringon jumala *Rahan* luoden *Amon-Ran*. *Amonin* lisäksi merkittävä alkujumala oli *Ptah*, taiteen ja käsityön jumala. *Ptah* edusti luovaa mieltä ja voimaa, joka muuttaa ajatuksen todellisuudeksi. Luominen tapahtui *Ptahn* kielen ja sydämen myötä: ideat syntyivät hänen sydämessään, ja hänen jumalaiset sanat loivat ne. Kaikki mitä hän ajatteli, tuli todelliseksi.

Kun *Amonin* visio ja *Ptahn* luomiskyky yhdistyivät, syntyi muna *Nunin* äärettömiin syvyyksiin. Heilopotisen perinteen¹ mukaan tästä munasta syntyi *Atum*, kaikkivaltias luojajumala. Sisällään hän piti *Elämän*, joka herätti hänet henkiin ja *Maatin*, joka toi hänelle tietoisuuden. *Atum* edusti evoluutiota ja sen päättymistä. Hän oli alkuräjähdyks, joka syrjäytti *Nunin* vedet ja loi maailman. Maailman synty alkoi *Nunin* vesiin nousseesta alkukummusta. Tällä kummulla on suuri symbolinen merkitys egyptiläisessä temppeliarkkitehtuurissa ja saattoi inspiroida pyramidien muodon.

1. Egyptissä oli useita uskontokäsityksiä. Heilopoliksen kaupunki oli suuri uskonnollinen vaikuttaja Vanhan ja Keskivaltakunnan aikaan. Tämä tulkinta on Heilopoliksen uskonkultin näkemys maailman luomisesta.

Elämä ja Maat syntyivät Atumista hänen lapsinaan ilman-jumala *Shunina* ja *Tefnutina*, jonka rooli on jäänyt tutkijoille hieman epäselväksi. Heidän syntymästään alkoi aika. *Shu* ja *Tefnu* saivat kaksi lasta: *Geb* ja *Nut*. *Nut* oli taivaanholvi, näkymätön voima, joka erotti maailman *Nunin* vesistä. *Geb* oli maa. Erään myytin mukaan *Geb* ja *Nut* syleilivät toisiaan niin tiiviisti, ettei *Nut* pystynyt synnyttämään. *Shu* pakotti heidät erilleen, jotta *Nutin* lapset pystyisivät syntymään. Tämän vuoksi ilma erottaa maan taivaasta. *Nutin* lapset olivat *Osiris*, *Seth*, *Isis* ja *Neftys*. Näistä jumalista koostuu Egyptin perinteinen *Enneadi*: yhdeksän jumalan ryhmä.

Atumille kehittyi useita muotoja ja nimiä. Aamulla auringon noustessa hän oli *Khepri*, kovakuoriainen, joka työntää aurinkoa taivaalle. Keskipäivällä ollessaan vahvimmillaan hän oli aurinkojumala *Ra*, joka seilasi taivaan kantta pitkin veneessään. Vasta auringon laskiessa hän oli *Atum*, jumalista vanhin, jonka pimeys syö ja joka syntyy uudelleen *Kheprinä*. Nämä kaikki olivat yksi sama jumala, vaikka uskonnollisessa mielessä suurimpaan arvoon nousi kuitenkin *Ra*.

Ran Silmä - kirjaimellisesti *Ran* eli *Atumin* silmä - oli hurja taistelija, joka suojeli faaraoita ja johti heidät sotiin. Tarinan mukaan hän loi ensimmäisen auringonnousun *Atumnin* lähettäessä silmänsä etsimään lapsiaan *Shua* ja *Tefnuta*. Palattuaan *Ran Silmä* koki järkytyksen nähdessään *Atumin* korvanneen hänet uudella silmällä. Hylätty *Ran Silmä* itki raivosta, ja näistä kyyneleistä syntyi ihmiskunta. Lohduttaakseen silmäänsä *Atum* asetti hänet otsalleen, mistä tämä pystyi hallinnoimaan koko maata. *Ran silmä* muuttui nousevaksi kobraksi, joka sylkee tulta järjestyksen vihollisten päälle, ja jota kaikki faaraot kantoivat päässään.

Egyptiläiset jumalat eivät olleet kaikkivoipia, vaan kullakin oli omat erikoiset lahjansa. Saadakseen toisen jumalan voimat käyttöönsä tuli jumalten yhdistyä ja luoda uusi jumalahahmo. Kun puhutaan *Amun-Rasta*, tarkoitetaan kahden vahvimman jumalan, kätketyn ja näkyvän voiman yhtenemästä. Jumalat saattoivat myös muuttua toisiksi jumaliksi: *Ran silmä* otti ajoittain mielialastaan riippuen mm. *Shekmetin* taikka *Hatorin* muodon.

2.2. MAAILMANKATSOMUS

Egyptiläinen uskonnon tärkein käsite on *maat*, joka tarkoitti yksinkertaisimmillaan egyptiläistä elämäntapaa. Se edusti sitä maailman tilaa, mihin luojajumala sen tarkoitti ja alun perin loi: täydellistä tasapainoa, jossa kaikki ovat onnellisia eikä kukaan kärsi. Maatin vastapainona oli *Isfet*, puute, kaaos. *Maatin* lipsuessa, jumalallisen järjestyksen hajotessa, *Isfet* toi tilalle sairaudet, epäoikeudenmukaisuuden ja sodan.

Muinaisen Egyptin maailmankäsitys koostui yksinkertaisimmillaan maasta, taivaasta ja *Duatista*. Näiden ulkopuolella oli alkumeri, loputon tyhjiys. Keskellä levyn muotoista maailmaa oli viljelykelpoinen suikale - Egypti. Taivas oli *Nutin* luoma

Oikealla: faaraoiden päähineitä, vasemman puoleisessa kuvassa yhdistyneen Egyptin kruunu. Punainen edustaa ala-Egyptin kruunua ja valkoinen ylä-Egyptin kruunua.

8 Oikean puoleinen oli perinteisempi päähine, jota näkee erityisesti faaraoiden patsailla.

taivaankansi, jota pitkin auringonjumala Ra purjehti. *Duat* oli egyptiläisten versio manalasta, vaikkakin ehdottomasti fyysinen osa luotua maailmaa. Jumalat ja ihmiset jakoivat tämän luomakunnan kuplan.

Egyptiläiset uskoivat jumalten kulkeneen alun perin keskuudessaan. *Ra* oli Egyptin ensimmäinen kuningas, joka huolehti maailmasta ja sen järjestyksestä. Kun Egyptin kansan etäänty *maat*in pyhästä järjestyksestä, vetääntyivät jumalat taivaaseen. *Maatin* valvominen jäi faaraan vastuulle, ja valtio syntyi. Jumalten aikojen jälkeen täydellistä *maat*ia ei saavutettu enää.

Faaraon oli jumalallinen hahmo. Kruunajaisissa kuninkuuden henki, jumalainen *ka* asettui kuolevaisen ruumiiseen, ja rituaalien kautta ihminen syntyi uudelleen faaraona. Tämän jumalahahmon voimat olivat kuitenkin rajalliset ja faaraot kuolivat niin kuin kaikki muutkin ihmiset. Silloin jumalallinen *ka* siirtyi seuraavaan faaraan. Faaraot yhdistettiin myös jumalahahmoihin. He edustivat eläessään Horusta, kuninkuuden jumalaa, jonka palvonta oli erityisen tärkeää Vanhan valtakunnan aikaan. Heidät miellettiin aurinkojumala *Ran* lapsiksi, mikä loi suoran perimäyhteyden luojajumalaan ja alkuperäiseen kuninkaaseen. Viimein kuoltuaan heidät rinnastettiin Osirikseen, Duatin kuninkaaseen, ja heidän uskottiin jatkavan kuninkaan velvollisuuksiaan vielä kuolemansa jälkeen.^{Smith s.7}

Faaraon pyhin tehtävä oli toimia *maat*in valvojana. Tämä jakautui kahteen osaan: maallisiin ja ylimaallisiin vastuisiin. Maallisiin vastuisiin kuului kansakunnan etiikan ja oikeudenmukaisuuden ylläpitäminen. Faaraon oli maansa johtaja ja korkein auktoriteetti; hänen sanansa pyhällä oli laki. Ylimaallisiin kuului suhteiden ylläpitäminen jumaliin. Alun perin faaraon oli ainut, joka kykeni kommunikoidaan jumalten kanssa. Hän, tai häntä edustava papisto, suoritti rituaaleja, joilla kunnioitettiin ja lepyteltiin jumalia. Näiden tarkoituksena oli kääntää jumalainen tahto ja voima Egyptin eduksi. Koska faaraon jatkoi tätä roolia myös kuoleman jälkeen, oli kuolleille faaraoille uhraaminen ja heidän hautojen ylläpitäminen yhtä tärkeää kuin jumalien palvelu.

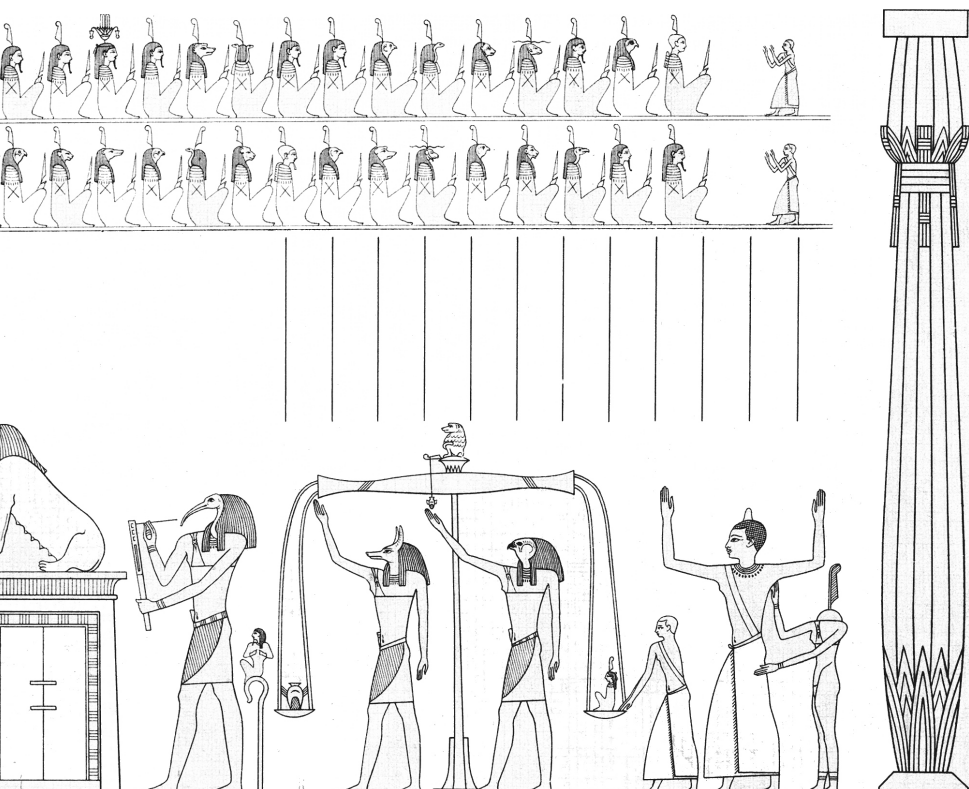

2.3. USKONNON HARJOITTAMINEN

Koska jumalat olivat aikoinaan vetäytyneet taivaaseen, eivät he kulkeneet kaduilla kansan keskuudessa vaan oleskelivat temppeleissään. Temppeleiden luonne oli perusteellisen erilainen verrattaessa esimerkiksi myöhäisempiin kristinuskon ja islamin tempeleihin. Sen sijaan, että ne kutsuisivat seurakuntansa sisään kuulemaan jumalan sanaa, temppelit rakennettiin pitämään maallinen ja siten saastunut maailma ulkopuolella. Temppelet olivat jumalien koteja: pala taivasta tuotuna maanpäälle.

Temppelet jakautuivat vyöhykkeisiin. Syvemmälle mentäessä sallittujen henkilöiden seula tiheni. Syvimpiin kammioihin, sai mennä vain faarao ja pääpappi. Täällä sijaitsivat jumalten ikonit: pyhät patsaat, joihin jumalan henki *ba* laskeutui taivaasta. Jumalahahmoille suoritettiin useita rituaaleja päivässä. Eräs näistä oli pukemisen rituaali, joka jäljitteli kuninkaan aamuisen pukemisen seremoniaa. Rituaalit johdettiin jumalan roolista kaupunkinsa hallitsijana. Pappi ei rituaaleissaan ollut koskaan itse vuoropuhujana vaan omaksui muiden jumalien ja faaraon roolin. Rituaaleja ei nähty ihmisten ja jumalien välisenä kommunikaationa vaan eri jumalien kanssakäyntinä.

Temppelein läpi meni aksiaalinen reitti, joka yhdisti syvimmet kammiot ulkomaailmaan ja sieltä muihin tempeleihin. Tämä suora yhteys oli tarkoitettu ainoastaan jumalille, ja papisto saapui temppeliin sivuovesta huolellisten puhdistusrituaalien kera. Vyöhykkeitä erottavat ovet avattiin vain uskonnollisten festivaalien aikana, kun jumalia esittävät ikonit kannettiin ulos. Tällöin jumalat vietiin tarkistamaan maitaan suurissa kulkueissa. Festivaalit olivat tilaisuus kansalaisille kommunikoida henkilökohtaisesti jumaliensa kanssa. Jumalilta saattoi kysyä vastauksia kyllä/ei -kysymyksiin ja vastauksen sai patsaan liikkeistä: jos jumala oli myöntäväinen, kallistivat papit sitä eteenpäin, kieltävässä vastauksessa taaksepäin.

Abydosin kuningasluettelo

Abydosin kuningasluettelo sijaitsee Seti I:n temppelissä Abydosissa.

Siihen on listattu 76 faaraan nimet aina ensimmäisestä dynastiasta alkaen. Vasemmalla puolella on kuvattuna Seti I ja hänen poikansa Ramses II.

Listasta on poistettu joitain faaraoitam, joita ei nähty kunnioituksen arvoisina. Näihin lukeutuvat naisfaarao Hatšepsut, Hyksojen kuninkaat sekä Akhenaten ja hänen seuraajansa Ay ja Tutankhamon.

Lista on historiallisesti merkittävä sillä se on ainut säilynyt lähde josta 7. ja 8. dynastian kuninkaat tunnetaan.

3. ANTIIKIN EGYPTIN YHTEISKUNTA

Nyky-ymmärrys muinaisen Egyptin valtiollisen historian kronologisesta rakenteesta perustuu historioitsija *Manthon* töihin, joissa hän jakaa Egyptin historian 31 dynastiaan. *Manthon* tiedot perustuvat useaan myöhemmin hävinneeseen lähteeseen, ja hänen merkittävin teoksensa *AEgyptia* on säilynyt vain tiivistelminä ja lyhyinä viittauksina muiden teoksissa. Lopputuloksena on epätarkka kuva, joka jättää paljon tulkinnan varaan. On myös tärkeää huomata, että päivämäärät muinaisen Egyptin ajoilta ovat vain arvioita, jotka perustuvat kirjoituksiin ja radiohiiliajoituksiin. Tämän vuoksi eri lähteissä voi olla suuriakin ajallisia heittelyitä.

Tieto muinaisesta Egyptistä kehittyy samaa tahtia kuin teknologia. Uudet arkeologisten tutkimukset ja tieteen kehittyminen päivittävät tulkintaamme Egyptin historiasta jatkuvasti, jonka vuoksi myös tieto vanhenee. Tämän kappaleen tiedot perustuvat Jason Thompsonin *History of Egypt: from the earliest times to the present* (2000) teokseen.

3.1 NIILIN LAHJA MAAILMALLE

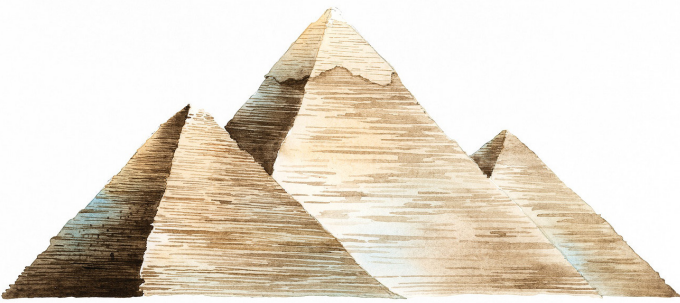
Niili loi oman maailmansa keskelle muuten autiota aavikkoa ja mahdollisti egyptiläisen kulttuurin kukoistuksen. Se on alueen ainut vedenlähde ja elinehto kaikelle elävälle. Vieläkin 95% Egyptin väestöstä asuu viiden kilometrin säteellä Niilistä. Niili toimi egyptiläisten päävaltaväylänä, jossa kuljetettiin kaikki sotilasjoukoista rakennusmateriaaleihin. Tämä yhteys oli ehdottoman tärkeää Egyptin yhtenäisyydelle ja menestykselle.

Antiikin Egyptin viljelyalueiden hedelmällisyys perustui Niilin tulvimiseen. Virtaus nousi alle 50:stä kuutiometristä per päivä yli 700:aan kuutiometriin, ja tulvi laajoille pelloille. Tämä huuhteli pelloille kertyneen suolan pois ja toi tilalle sedimenttejä ja mineraaleja. Veden laskemisen jälkeen peltojen kuivuva pinta halkeili ja päästi ilman hedelmälliseen maaperään. Niilin tulvinta on lähtöisin Etiopian monsuunisateista. Tämän vuoksi tulva-aika sijoittui kesälle, vuoden kuumimpaan aikaan. Kasvit viljeltiin syksyllä ja ne kasvoivat läpi talven. Sadonkorjuu sijoittui varhaiskevääseen, jonka jälkeen maalla oli hetki aikaa levätä ennen kuin tulva peitti sen jälleen. Egyptiläiset tunsivat kolme vuodenaikaa: tulvakausi, istutuskausi ja satokausi. Näiden vuodenaikojen seuraaminen oli ehdottoman tärkeää egyptiläisille, sillä epäonnistunut tulvakausi oli katastrofi. Liian vähäiset tulvat tekivät maasta viljelykelvottoman, kun taas liian vahvat tulvat huuhtoivat peltoja reunustavat kodit mukanaan ja peittivät pellot vielä

istutuskauden jälkeen. Seurauksena oli nälänhätä ja poliittinen epävakaus.

Kaikki pitkät matkat tehtiin Niilin välityksellä, mikä vaikeutti kulkemista valtion rajojen yli. Pohjoisessa yhteyden Välimerelle katkaisi deltan suistoalue, jota oli vaikea navigoida merikelpoisilla aluksilla, kun taas etelässä vastassa oli ensimmäinen katarakti: vahvasti virtaava matala kohta, joka on lähes mahdoton läpäistä veneellä. Idässä ja lännessä aukesivat laajat aavikot, joiden ylittämiseen egyptiläisillä ei ollut välineistöä. Nämä rajoitteet suojelivat kehittyvää Egyptiä vierasvalloilta ja tekivät siitä sisäänpäin kääntyneen ja omavaraisen.

Egypti jakautui kahteen alueeseen: Ylä- ja Ala-Egyptiin. Ala-Egyptillä viitataan deltaan ja Ylä-Egyptillä deltan ja ensimmäisen kataraktin väliseen pätkään Niiliä. On tärkeää huomata, että Ylä-Egypti sijaitsee Niilin yläjuoksulla etelässä ja Ala-Egypti suistoalueella pohjoisessa, koska Niili virtaa etelästä pohjoiseen. Delta, jossa oli huomattavasti enemmän viljelykelpoista maata kuin muualla Egyptissä, oli hyvin tärkeässä roolissa muinais-Egyptissä. Valitettavasti sen kostea ilmasto ja maasto on tuhonnut suuren määrän historiallisia jäänteitä. Valtaosa muinaisen Egyptin löydöksistä sijoittuu Ylä-Egyptiin, jonka kuiva ilmasto on suojellut jäänteitä, ja helppokulkuisuus mahdollistanut laajat kaivaukset. Tämä on vääristänyt historian tulkintaa Ylä-Egyptin eduksi.

3.2 JUMALALLISTEN KUNINKAIDEN AIKA

-ESIDYNASTINEN- JA VARHAISDYNASTINEN KAUSI JA VANHA VALTAKUNTA-

Egyptiläisen kulttuurin ominaispiirteet: poliittinen yhtenäisyys, kuninkuuden käsitys, kirjoittaminen, monumentaalinen arkkitehtuuri, maanviljelys, sosiaalinen järjestys ja taide, saivat alkunsa esidynastisella aikakaudella (5300 eaa. - 2950 eaa.). Todellinen käännöskohta sijoittui kuitenkin 3500-3200 eaa., kun siihen saakka tasa-arvoinen yhteisö muuntui eliitin hallitsemaksi valtioksi.

Egypti yhtenäistyi esidynastisen ja varhaisdynastisen aikakauden taitteessa. Varhaisdynastisella aikakaudella tehtiin suuria harppauksia yhteiskunnallisen kehityksen saroilla, erityisesti viljelyssä. Tällöin kehittyi myös Egyptin mutkikas mytologia, ja taiteen ja arkkitehtuurin normit vakiintuivat muotoon, jossa ne pitäytyivät seuraavien vuosituhansien ajan. Kehityksen keskus ja poliittinen valta siirtyi etelästä pohjoiseen, jonne vakiintui

Memfisin kaupunki deltan juureen. Kehityksen merkittävyystään kertoo, että Memfis pysyi hallinnollisena keskuksena seuraavat kaksi ja puoli vuosituhatta.

Vanha valtakunta (2686-2160 eaa.) oli hyvin omavarainen ja irrallinen muusta maailmasta. Egypti ei kokenut tarvetta laajentamiseen, eivätkä sitä uhanneet viholliset. Ainut luonnonvarallinen puute oli rakennuskelpoinen puu, josta käytiin kauppaa Libyan kanssa vahvasti Egyptin ehdoilla. Viidennen dynastian papyruksessa lukee: "Järjestys on mahtava ja sen tehokkuus pysyy. Sitä ei ole häiritty sitten Osiriksen ajan."

Kuninkaan valta kasvoi, ja termi faarao vakiintui käyttöön. Faarao oli maansa ruumiillistama ja hallitsi Ylä- ja Ala-Egyptiä jumalana. Todellisuudessa faaraon valta perustui verotuksen kautta kerättyihin maataloustuotteisiin. Koska Egyptissä ei tähän aikaan vielä tunnettu rahan käsitettä, toimivat hyödykkeet valuuttana. Faarao hallitsi kaikkia taloudellisia ja poliittisia toimijoita, ja valtio toimi työnantajana kaikille, joiden palveluille eliitillä oli tarvetta. Korkeita hallinnollisia rooleja pitivät faaraon sukulaiset.

Kuninkaallisen instituution kehityksen merkittävyyttä Egyptin yhteiskunnalliseen kehitykseen ei voi painottaa tarpeeksi. Kirjoittamisen taito kehittyi kuninkaallisen hallinnon tarpeesta koordinoida suuria määriä työläisiä, ylläpitää verorekistereitä, tunnistaa ja jakaa tuotteita sekä seurata Niilin tulvia. Kirjurit olivat antiikin Egyptissä arvostetuimpia toimijoita, sillä vain yhdestä kahteen prosenttia ihmisistä osasi lukea ja kirjoittaa. Eräässä Pyramidi tekstissä¹ faarao ottaa paikkansa pyhänä kirjurina jumalille.

Vanhan valtakunnan merkittävin uskonnollinen ja arkkitehtoninen piirre oli hautamonumenttien kasvava merkitys. Muinaisen Egyptin uskonnossa korostui suuresti kuoleman jälkeinen elämä. Tähän valmistautuminen nousi niin tärkeään rooliin, että hautamonumenttien rakennuttamisesta ja varustamisesta kehittyi aikakauden suurin yksittäinen toimiala. Pyramidit ovat Vanhan valtakunnan tärkeimpiä symboleita ja faaraoiden vallan suurimpia näytteitä. Faaraot saattoivat halutesaan ohjata ylijäämäresurssit rakennustöihin ja velvoittaa kansalaiset corvee-työhön². Egyptin kansa oli sitoutunut elämänkatsomukseensa ja *maat*in käsitteeseen. He tottelivat faaraonsa ohjeistusta ja toteuttivat hänen näkemystä oikeasta elämästä. Orjuus oli suhteellisen merkityksetön osa muinaisen Egyptin yhteiskuntaa. Länsimainen käsitys, jossa orjat rakensivat pyramidit, on virheellinen ja useaan otteeseen tutkijoiden kumoama.

Kun pyramidien koko pieneni, korvattiin se rakennuttamalla entistä vaikuttavampia temppeleitä. Näiden ympärille kehittyivät temppelikultit, joiden tehtävänä oli suorittaa riittejä ja uhrauksia edesmenneelle kuninkaalle. Kullekin faaraolle tuli kuoleman jälkeen perustaa oma temppelikultti varmistamaan kuoleman jälkeinen elämä. Vastineeksi palveluksistaan temppelikuille myönnettiin maa-alueita ja taloudellista tukea. Koska faaraon

1. Pyramiditekstit ovat Egyptin varhaisin uskonnollisen kirjoituksen muoto. Niitä kirjoitettiin ensimmäistä kertaa viidennen dynastian kuningas Unasin pyramidin hautakammioon.

2. Corvee työ oli palkatonta työtä, johon faaraolla oli valta määrätä ihmiset tulvakautena.

valta perustui hänen hallitsemiin resursseihin, heikensivät nämä myönnytykset hänen asemaa hallitsijana. Itsenäistyneet temppelikutit eivät olleet enää riippuvaisia faaraostaan ja alkoivat ajaa omaa poliittista etuaan.

Sama ilmiö näkyi myös hallinnollisella puolella. Faaraoiden pelko vallankaappajista ajoi kuninkaallisen perheen pois korkeista viroista, mutta virkamiehiä tarvittiin jatkuvasti enemmän. Tämä johti siihen, että viidenteen dynastiaan mennessä tavallisella kansalaisellakin oli mahdollisuus nousta korkeaan virkaan. Kun nämä maallikot saivat temppelikuttien tuen, päädyttiin tilanteeseen, jossa faarao oli riippuvaisempi alaisistaan kuin alaiset faaraosta. Kasvanut määrä kiveen hakattuja hautaholveja Vanhan valtakunnan loppupuolelta kertoo, kuinka virkamiehistä oli tullut paikallisia hallitsijoita.

3.3. AILAHTELEVA VALTAKUNTA

-ENSIMMÄINEN VÄLIKAUSI, KESKIVALTAKUNTA, TOINEN VÄLIKAUSI-

Vallan hajaantuminen yhdistettynä useampaan huonoon tulvakauteen johti Vanhan valtakunnan romahdukseen. Ensimmäinen välikausi tunnetaan laajoista historiallisista lähteistä sekasorron, anarkian ja yleisen kärsimyksen aikakautena. *Manethon* kertoo, kuinka seitsemäs dynastia koostui 70 kuninkaasta, jotka hallitsivat yhteensä 70 päivää. Tämän tulkitaan olleen viittaus ajanjakson hektisyyteen ja epävakauteen. Faaraoiden valta ei yltänyt Memfisin rajoja pidemmälle, Keski-Egyptillä oli omat hallitsijansa ja ylä-Egyptissä paikalliset vaikuttajat sotivat keskenään maa-alueista. Epävakaus päättyi, kun Ylä-Egyptin voitokas kuningassuku valloitti Ala-Egyptin ja yhdisti maan.

Keskivaltakunta oppi Vanhan valtakunnan virheistä. Faaraot olivat aktiivisemmin mukana maan asioissa, kun aikaisemmin he olivat olleet jumalallisessa roolissaan irrallisia arkielämästä. Keskivaltakunnan kulttuuri oli erittäin korkeatasoista ja vaikutti merkittävästi muinaisen Egyptin historiaan. Tästä huolimatta se tunnetaan yleisesti vain välivaiheena Vanhan ja Uuden valtakunnan välissä. Sen monumentit on suurelta osin tuhottu ja materiaalit uudelleenkäytetty. Lopulta Keskivaltakunta kaatui samaan kuin Vanha valtakunta: epäonnistuneisiin tulvakausiin ja katkonaiseen perimyslinjastoon.

Toisen välikauden kohtalo oli hyvin samanlainen kuin ensimmäisen, mutta tällä kertaa Egyptiä kohtasi uusi uhka: ulkovallat. Länsi-Aasiasta tullut vieraskansa *Hyksot* käytti hyväkseen Egyptin heikennettyä raja-aluetta, ja asettui pienille alueille deltan ympäristöön. Vain muutamassa sukupolvessa hyksot voimistuivat tarpeeksi hallitakseen koko deltaa ja suurinta osaa

Keski-Egyptistä. Vastareaktiona hyksojen valloitukselle Thebasta alkoi jälleen nousta varteenotettava egyptiläinen hallintovalta. Hyksoilla oli varusteellinen ja taktinen etu puolellaan ja he pysyivätkin voitokkaina ensi alkuun. Pian kuitenkin taistelu kääntyi thebalaisten eduksi, ja lopullisen voiton saavutti sotilasjohtaja *Ahmose*, joka perusti 18. dynastian.

Vaikka egyptiläiset vihasivat hyksoja, oli heidän valtakaudellaan suuri vaikutus Egyptiin. He toivat mukanaan uusia teknisiä innovaatioita sekä parempia kasvi- ja eläinlajikkeita. Hyksojen valtakausi muutti myös egyptiläisten asennetta muuhun maailmaan, mikä näkyi Uuden valtakunnan valloittajamentaliteetissa.

3.4. AMONIN VALTAKAUSI

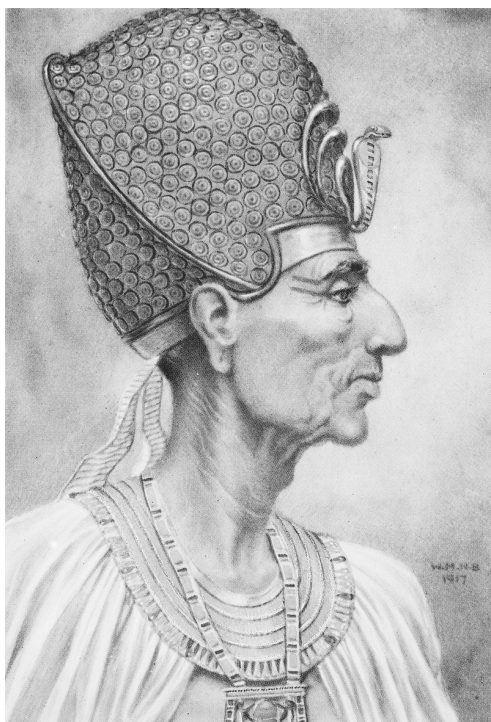
-UUSI VALTAKUNTA-

Uusi valtakunta oli erityisen menestyksenkäs valloitusten ja ryöstöretkien ansiosta. Kuninkaat kiittivät tästä menestyksestä uuteen arvoon nostettua *Amon-Rata*, jolle rakennutettiin useita temppeleitä läpi maan. Theba nousi uskonnolliseksi keskuksesi, jonne kaikki Uuden valtakunnan hallitsijat haudattiin. Pyramidien sijaan nämä haudat hakattiin kallioon alueelle, joka tunnetaan nykyään Kuninkaiden laaksona.

Uuden valtakunnan nousu oli säkenöivä, sillä valloitukset toivat huomattavia määriä resursseja valtion käyttöön. Uusi valtakunta nautti useista vahvoista johtajista, joista merkittävimpiin kuuluu *Hatšepsut*. Hän oli edesmenneen faaraon vaimo ja toimi sijaishallitsijana uudelle faaraolle, *Tuthmosis III*:lle, tämän ollessa vielä lapsi. Seitsemäntenä hallitsijavuotenaan *Hatšepsut* luopui kokonaan sijaishallitsijan tittelistä ja kruunasi itsensä kuningattareksi. *Hatšepsutin* valtakausi oli poliittisesti vakaa ja sotilaallisesti vahva. Rakennuttamisessa hän peittosi häntä edeltäneet hallitsijat, ja hänen suurin aikaansaannoksensa oli hänen kuolintemppeli Deir el Bahrissa. Hän oli myös ensimmäinen hallitsija, joka rakennutti hautaholvinsa Kuninkaiden laaksoon.

Hatšepsutin seuraajat jatkoivat hänen perintöään, kunnes odottamaton sattuma käänsi Egyptin historian suunnan. *Amenhotep III*:nnen vanhin poika kuoli, ja kruunun peri hänen nuorempi poika *Amenhotep IV*, josta ei koskaan kuulunut tulla faaraota. Viidentenä hallitsijavuotenaan *Amenhotep* aloitti uskonpuhdistuksen: *Amarna*-kauden, joka järkytti koko Egyptiä. Hän korvasi perinteiset jumalat yhdellä uudella: *Atenilla*. *Amenhotep IV*, joka muutti nimensä *Akhenateniksi* ei vain kyseenalaistanut vanhaa uskontoa vaan pyrki tuhoamaan sen. Tuhansia vuosia kehittynyt uskontokäsitys kumottiin ja *Amonin* nimi hävitettiin kaikista monumenteista läpi maan.

Egyptiläisten rajattu maailmankäsitys oli muuttunut valloitusten myötä, ja vanhojen uskojen pätevyys alkoi rakoilemaan. Myös käsitykset auringosta ja valosta kehittyivät: ennen nämä oli nähty irrallisina ilmiöinä ja liitetty eri jumaliin: *Ra* aurinkoon ja *Shu* valoon. Nyt niiden ymmärrettiin olevan yksi ja sama. *Aten* oli kaikkivoipa aurinkojumala, joka oli kaiken elämän perusta. Hänet kuvattiin yksinkertaisesti aurinkona, joka sädehti alas-

Ramses II muotokuva

päin. Toisin kuin *Amun*, *Aten* ei kommunikoinut palvojilleen ja välitti jumalallisia visioita ainoastaan kuninkaalle. Kuningas nousi uudestaan uskonnolliseen keskiöön ja *Amonin* papistolle kertynyt valta siirtyi takaisin faaraolle.

Akhenaten pojan Tutankhamonin mukana päättyi *Amar-na*-kausi. Vanhat jumalat palautettiin, temppelit restauroitiin, ja poliittinen ja uskonnollinen keskus palasi paikoilleen Memfisiin ja Thebaan. *Akhenaten* uskonnolliset saavutukset tuhottiin ja hän katosi ihmisten muistoista vuosituhansiksi.

Uuden valtakunnan huipentuma oli *Ramses II:n* valtakausi, joka kesti 66 vuotta. Hän oli suuri soturi, joka loi itsestään legendan kaiverruttamalla suureellisia kertomuksia saavutuksistaan temppelisiin ja pyhättöihin. Hänen kauttaan leimasi suuruudenhulluus myös rakennuttamisen saralla. Näihin saavutuksiin lukeutuvat mm. Abu Simbelin ja Ramsessiumin temppelit. Kaikki rakennusprojektit eivät kuitenkaan olleet yhtä korkeaa tasoa, sillä huomiota kiinnitettiin enemmän määrään kuin laatuun. *Ramses II:tä* seurasi epävakaas, sillä sodat ja vallankaappausyritykset heikensivät faaraiden valtaa. Viimeinen merkittävä faarao oli Ramses III, joka kohtasi muun muassa murhayrityksiä, historian ensimmäisen tunnetun työläisten lakon sekä useita sotia.

Amaran-kausi ja *Amon-Ran* voimaan palauttaminen oli asettanut faaraiden auktoriteetin kyseenalaiseksi. *Amon-Rasta* kehittyi jumala, jolle kuka tahansa saattoi rukoilla, eikä kommunikointiin vaadittu enää faaraota. Faaraon uskonnollinen valta mureni ja sen myötä myös poliittinen valta. Tätä seurasi Egyptin historiasta jo tunnettu kaava: temppelikultit vaurastuivat, ja yksittäiset perheet keräsivät valtaa. Merkittävin uhka oli Karnakin temppelikultti Thebassa, joka käytännössä hallitsi Ylä-Egyptiä. 20. dynastia ja sen myötä Uusi valtakunta päättyi *Ramses XI:teen* kun *Piankh* -niminen kenraali kaappasi vallan Ylä-Egyptissä, ja nimesi itsensä hallitsijan lisäksi *Amonin* ylipapiksi.

3.5. ALAMÄKI

- KOLMAS VÄLIVAIHE, MYÖHÄISKAUSI, HELLENISTINEN KAUSI-

Kolmannella välikaudella Egypti oli menettänyt valtansa valloittamillaan alueilla ja jakautunut jälleen kahtia. Ylä-Egyptiä hallitsi Amonin ylipappi ja Ala-Egyptiä kuningas. Tämä ei kuitenkaan osoittautunut yhtä katastrofaaliseksi asiaksi kuin aikaisemmin Egyptin historiassa. Ylä- ja Ala-Egypti sietivät toisiaan, ja suhteita vahvistettiin useilla avioliitoilla. Vallan jakautuminen kuitenkin jatkui, kun deltan alueen yksittäiset johtajat alkoivat julistamaan itseään kuninkaiksi. Seurasi useiden valloittavien valtojen kausi.

Myöhäiskauden 26. dynastian (664-525 eaa.) hallitsijat olivat Egyptin viimeinen syntyperäisesti egyptiläinen hallitsijasuku. Maan pitkä traditio taiteissa ja arkkitehtuurissa oli katkennut useiden ulkopuolisten hallitsijoiden alla, ja ylempi luokka katsoi menneeseen kriittisin silmin. Suuria arkkitehtonisia hankkeita ei oltu saavutettu sitten *Ramses III:n* ajan ja uuden luomisen kulttuurista siirryttiin vanhan taltioimiseen. Pyramidit korjattiin ja vanhat temppelit entisöitiin.

Egyptiläisten hallitsijoiden aika päättyi Persian valloitukseen vuonna 525 eaa., jonka jälkeen *Aleksanteri Suuri* valloitti Egyptin 332 eaa. *Aleksanteri Suuren* kuoltua valta siirtyi makedonialais-kreikkalaisen kenraalin *Ptolemaios I:n* alle. Ptolemaiosten aikakautena Egypti kehittyi suuresti tieteissä, kirjoituksessa ja kaupankäynnistä ja nousi maailman rikkaimmaksi maaksi. Myös uskonto kehittyi *Ptolemaioksen* alla, sillä hän koki tarpeen luoda jumala, jota niin kreikkalaiset kuin egyptiläiset voisivat palvoa. *Osiriksen* ja *Apiksen* kulteista syntyi egyptiläis-kreikkalainen *Serapis*. Ptolemaioksen jälkeläiset jatkoivat edeltäjänsä jalanjäljissä entisöiden ja rakentaen useita temppeleitä. Nämä temppelit muodostavat suuren osan nykypäivään säilyneistä arkkitehtonista monumenteista. Temppelit noudattivat tiukasti aiempien kausien rakennus- ja koristelutapoja, mutta niissä on havaittavissa vaikutteita kreikkalaisesta ja roomalaisesta arkkitehtuurista. Ptolemaiolaiset hallitsijat kaatuivat sisäisiin valtaisteluihin ja Rooma valloitti Egyptin. Egyptin viimeinen faarao *Kleopatra VII* tappoi itsensä 12. elokuuta 30 eaa. Faaraoiden aika oli päättynyt.

Kleopatran kuolema, Jean André Rixens (1874)

Rooman aikakaudella keisarit kuvattiin faaraoiden asuissa, ja temppelien rakentaminen ja restaurointi jatkui. Tämä vahvisti uusien hallitsijoiden asemaa papiston ja kansan silmissä. Rooman mukana maahan saapuivat myös ulkomaalaiset filosofian haarat ja uskonnot. Erityisesti kristinusko iskostui egyptiläiseen kulttuuriin. Tämä johtui todennäköisesti sen yhtäläisyyksistä *Osiriksen* kulttiin. *Osiris* oli vastaavasti epäoikeudenmukaisesti tapettu pyhimys, joka nousi kuolleista taatakseen ihmisille kuolemanjälkeisen elämän. Egyptiläisten temppelien ja kulttuurin merkitys laski tasaisesti kunnes 400 jaa. kirjoitettiin viimeiset tunnetut hieroglyfit Philaen temppelisaarella. ^(Egyptin loppu)

Egyptin temppelien kohtalo sinetöitiin, kun Rooma julisti kristinuskon valtion viralliseksi uskonnoksi. Vuonna 435 jaa. *Valentinianus III* määräsi pakanat vainottaviksi ja heidän uskonnolliset temppelit tuhottaviksi. Pian Egyptin temppelitä kartoitettiin ja muinaisia pyhäitä käytettiin rakennusmateriaaleina. Osa temppelistä puhdistettiin pakanallisista vaikutteista ja muutettiin kappeleiksi ja basilikoiksi uudelle uskolle. Lopulta arabit valloittivat Egyptin 642 jaa., ja islam syrjäytti kristinuskon. Tämä ei kuitenkaan pysäyttänyt Egyptin arkkitehtonisten aarteiden tuhoamista. Pitkän puhdistustyön jälkeen Egyptin faaraoiden menneisyydestä tuli yhtä mystinen egyptiläisille kuin se oli ulkopuolisillekin. ^(Wilkinson s.29)

4. TEMPPELIARKKITEHTUURIN KEHITYS

Egyptiläisen temppelikompleksin syvin olemus pysyi samana läpi historian, vaikka sen käytännön painopiste muuttui. Vanhan valtakunnan hautatemppelet keskittyivät hautamonumenttien ympärille, joissa faaraon hauta oli keskiössä. Uuden valtakunnan aikana hautatemppeleistä tuli muistotemppeleitä, ja ne rakennettiin kunniapaikoille. Itse haudat siirrettiin turvaan Kuninkaiden laaksoon. Tämä siirsi arkkitehtonisen merkityksen haudoista muistotemppeleihin, jotka alkoivat muistuttaa jumalille suunnattuja temppeleitä. Koska faaraot olivat jumalallisia olentoja, oli kaikilla temppeleillä kuitenkin sama tehtävä: jumalallisen *ban* palvelu. Tämän kappaleen lähteenä on käytetty Edward Bellin *Architecture of ancient Egypt* ja Richard H. Wilkinsonin *The Complete Temples of Ancient Egypt* -teoksia.

4.1. MASTABOISTA PYRAMIDEIHIN

Egyptin varhaiset hautamonumentit tunnetaan mastaboina. Nimi tulee arabian kielestä ja tarkoittaa kivipenkkiä. Ne olivat tasakattoisia, neliskulmaisia ja ylöspäin kapenevia rakennelmia, jotka rakennettiin alun perin tiilistä ja myöhemmin kivistä. Yhdellä sivuista sijaitsi hieroglyfein kirjailtu arkkitehtoninen paneeli kuvastamassa sisäänkäyntiä. Mastaboissa oli yleensä muutama kammio sekä pitkä tunneli, joka johti maan alla sijaitsevaan syvänteeseen. Kun muumio oli asetettu syvänteeseen, tunneli täytettiin.^{Bell 21}

Sakkaran porraspyramidi (n. 2650 eaa.) merkitsi käännettä Egyptin arkkitehtuurin historiassa. Tähän asti materiaalina oli toiminut pääasiassa auringossa kuivatut tiilet, kun taas kiveä ja graniittia oli hyödynnetty lähinnä yksityiskohdissa, kuten lattioissa. Porraspyramidi oli maailman ensimmäinen suuri kivi-rakennelma ja koostui kuudesta kivimastabasta, jotka oli kasattu päällekkäin. Pyramidin arkkitehdin, Imhotepin, saavutusta pidettiin niin merkittävänä, että häntä palvottiin myöhemmin oppimisen, kirjoittamisen ja lääketieteen jumalana.

Vanha valtakunta tunnetaan pyramidien aikakautena. *Sneferun*, 4. dynastian ensimmäinen kuningas, oli Egyptin historian suurimpia pyramidien rakennuttajia, joka rakensi yhteensä kolme pyramidia. Kokeellisesta ajasta kertoo hänen taitepyramidi, jonka kulma muuttuu suunnilleen puolessa välissä tavoitekorkeuttaan 55 asteesta 43 asteeseen. Tämän oletetaan johtuneen rakenteellisista huolista, jotka liian jyrkkä kulma toi mukanaan. Gizan Suuri pyramidi on *Sneferun* pojan *Kheopsin*.

Gizan pyramidit ovat muutamaa pientä kammiota ja niihin johtavia käytäviä lukuun ottamatta täysin umpinaisia. Ne rakennettiin pääosin kalkkikivistä ja olivat alun perin sivuiltaan täysin

sileät. Pyramidin ainut toiminto oli olla lepopaikka faaraon ruumiille. Mastaboiden yhteydessä ollut alttari tai pyhäkkö korvattiin pyramidin yhteyteen rakennetulla temppelillä, jossa suoritettiin kulttitoimet. Pyramidien ympärille kehkeytyi myös pienempien pyramidien ja mastaboiden verkosto, jonne haudattiin faaraon sukulaiset ja lähimmät neuvonantajat.

Kehittyneessä muodossaan Vanhan valtakunnan pyramidikompleksi koostui kahdesta temppelistä. Laaksotemppeli sijaitsi Niilin varrella ja toimi sisäänkäyntinä alueelle. Siitä johti muurein suojattu kulkutie hautatemppeliin, jossa kuolleen faaraon rituaalit suoritettiin. Tällöin vakiintui myös hautatemppelin pohja: eteishallia seurasi pylvään reunustettu sisäpiha, jonka takana, temppelin perällä, sijaitsi viisi alttaria kuninkaan patsaille, varastokammioita sekä sisempi pyhättö. Vaikka monet yksityiskohdat temppeleissä muuttuivat vuosien kuluessa, sama periaate oli käytössä vielä uuden valtakunnan temppeleissä.

Wilkinson s.20-23

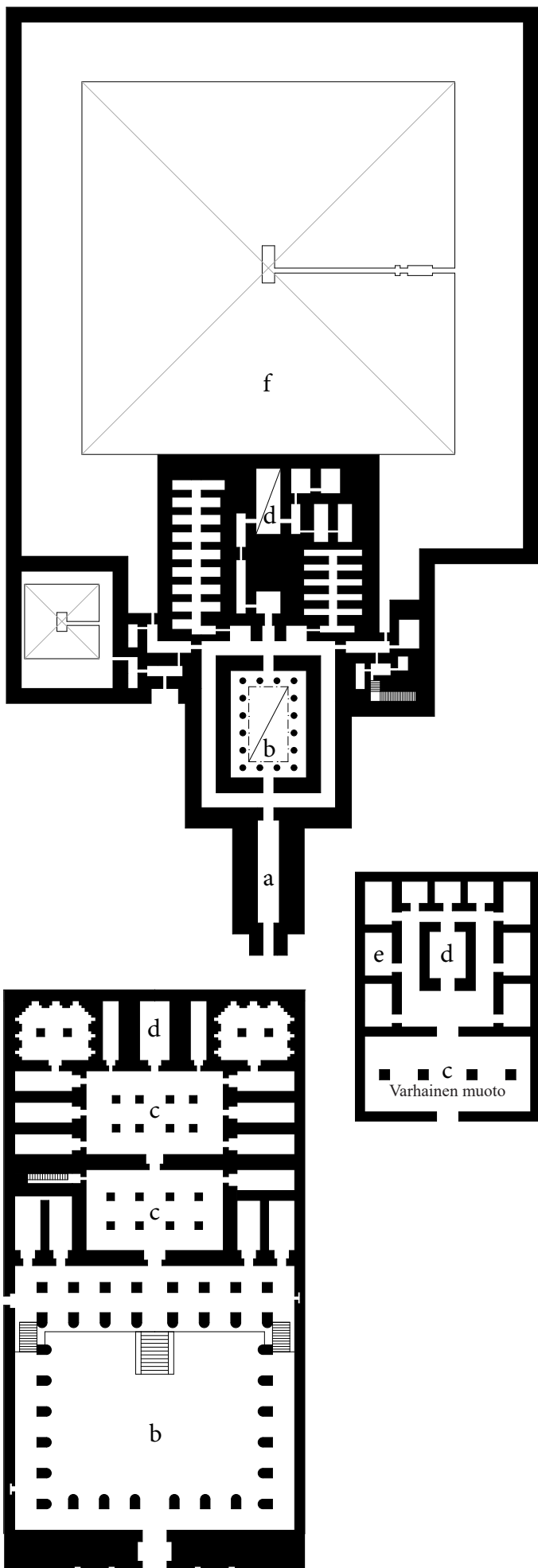
4.2. ARKKITYYPIN ETSINTÄ

Vanhan valtakunnan aikaan kaupungit ja niiden myötä kaupunkitemppelit olivat vielä kehityksensä varhaisvaiheessa. Maalaiskulttitemppelit rakennettiin usein syrjäisille alueille, kuninkaallisen hallinnon ulkopuolelle. Ne kehittyivät ilman kuninkaallisen arkkitehtonisen perinteen rajoitteita, mutta jäivät arkkitehtonisena suuntauksena tyngäksi. Keskivaltakunnan faaraot laajensivat rakennusohjelmaansa omien hautatemppelien ulkopuolelle, ja valtion rakennuttamat temppelit korvasivat maalaiskulttitemppelit.

Senusret I (1961–1917 eaa.) oli ensimmäinen kuningas, joka aloitti maanlaajuisen temppelien rakennusohjelman. Hän oli myös ensimmäinen faarao, joka rakennutti Karnakin temppelin suuressa mittakaavassa. Vaikka suurin osa hänen ja hänen seuraajiensa temppeleistä on tuhoutunut aikojen saatossa, voi jäljelle jääneistä perustuksista lukea aikakauden suunnittelun periaatteita. Kivirakentaminen ja arkkitehtoninen symmetria yleistyivät. *Senusret I* rakennutti Heliopoliksen temppelin, jossa sijaitsee Egyptin vanhin ehjänä säilynyt obeliski. Temppelit koostuivat kolmesta osasta: sisäpihasta, hypostyylihallista sekä pyhäöstä. Uuden valtakunnan aikana temppelien arkkityyppiä kehitettiin, ja sisäänkäynnille lisättiin pyloni. Tämä standardi säilyi aina Egyptin romahdukseen saakka, ja löytyy useimmista tähän päivään säilyneistä temppeleistä.

Samaa rakennetta käytettiin niin jumalten temppeleissä kuin hautatemppeleissä. Vaikka erot näiden temppelilajien välillä alkoivat hämärtyä, erottelivat egyptiläiset itse ne kutsumalla jumalten temppeliä 'jumalten kartanoksi' ja hautatemppeleitä 'miljoonien vuosien kartanoiksi'. Todellisuudessa näiden suurin ero oli ylläpitoaika. Vaikka hautatemppelien oli tarkoitus kestää niin sanotusti miljoonia vuosia, hylättiin ne verrattaen nopeasti sille omistetun faaraon kuoleman jälkeen, ja materiaalit uudelleen käytettiin. Jumaliin perustuvat kultit pysyivät ajankohtaisina ja aktiivisina, joten heidän temppelinsä säilyivät huomattavasti pidempään.

Wilkinson s.25

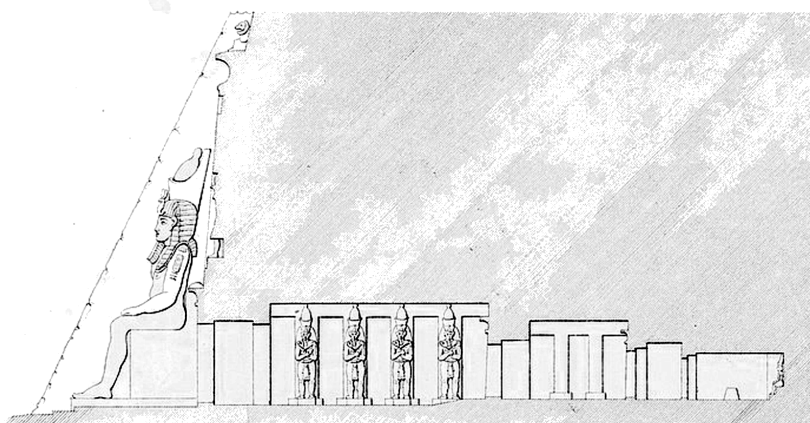
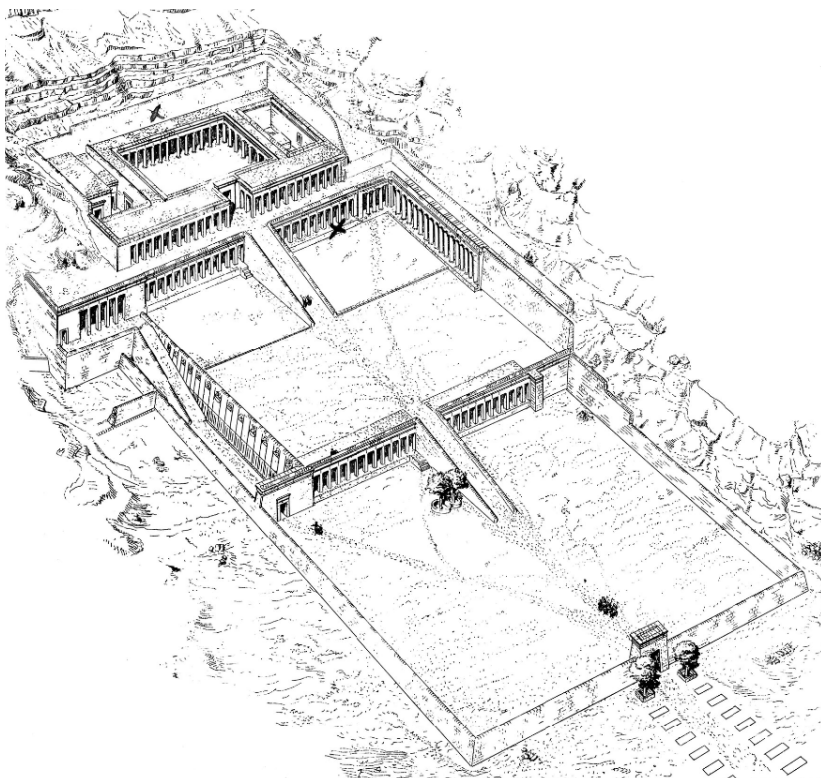

Ylhäältä alas: Sahuren Pyramidikompleksi (Vanha valtakunta), Montun temppeli Todissa (keskivaltakunta) ja Ramses II:sen kenotafi temppeli (Uusi valtakunta)
a. eteishalli b. peristyylihiha c. hypostyylihalli d. pyhättö e. toissijaiset pyhätyt f. pyramidi

4.3. KIVEEN KAIVETUT

Vaikka edellä mainittu arkkityyppi oli yksinkertaisuudessaan yleisin temppelirakenne Egyptissä, sovellettiin sitä kokeellisemmissakin muodoissa. Tämä kokeellisuus näkyy erityisesti kiveen kaivetuissa rakenteissa kuten *Ramses II*:sen Abu Sibelissä sekä *Hatšepsutin* kuolintemppelissä, joka edusti myös aikansa terassiarkkitehtuuria. Myös Kuninkaiden ja Kuningattarien laaksot kaivettiin suoraan kallioon.

Kallioihin kaivetuissa rakenteissa ei luonnollisesti ollut mahdollisuuksia valoisiin tiloihin tai edes valoa päästäviin aukoiksi. Abu Simbelin suunnittelussa auringon sijainti olikin yksi tärkeimmistä vaikuttavista tekijöistä. Kahdesti vuodessa aurinko asettuu siten että se valaisee temppelin päädyssä sijaitsevan pyhätön. Hatšepsutin kuolintemppelissä tilat on jaettu siten että sisäpihat sijaitsevat kallion ulkopuolella terassoiduilla tasoilla, ja ainoastaan pyhättö on kaivettu kallioon.

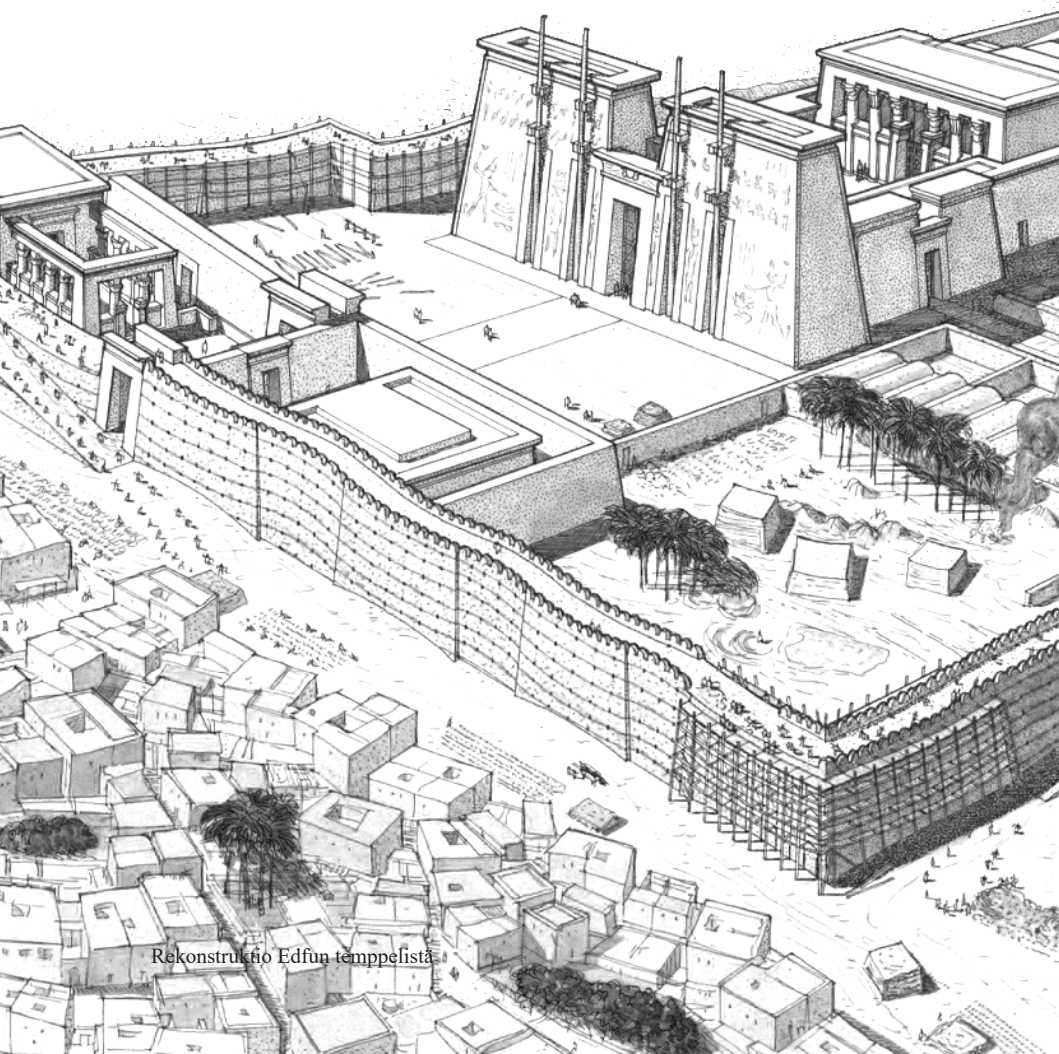
Yllä: lintuperspektiivi Hatšepsutin kuolintemppelistä

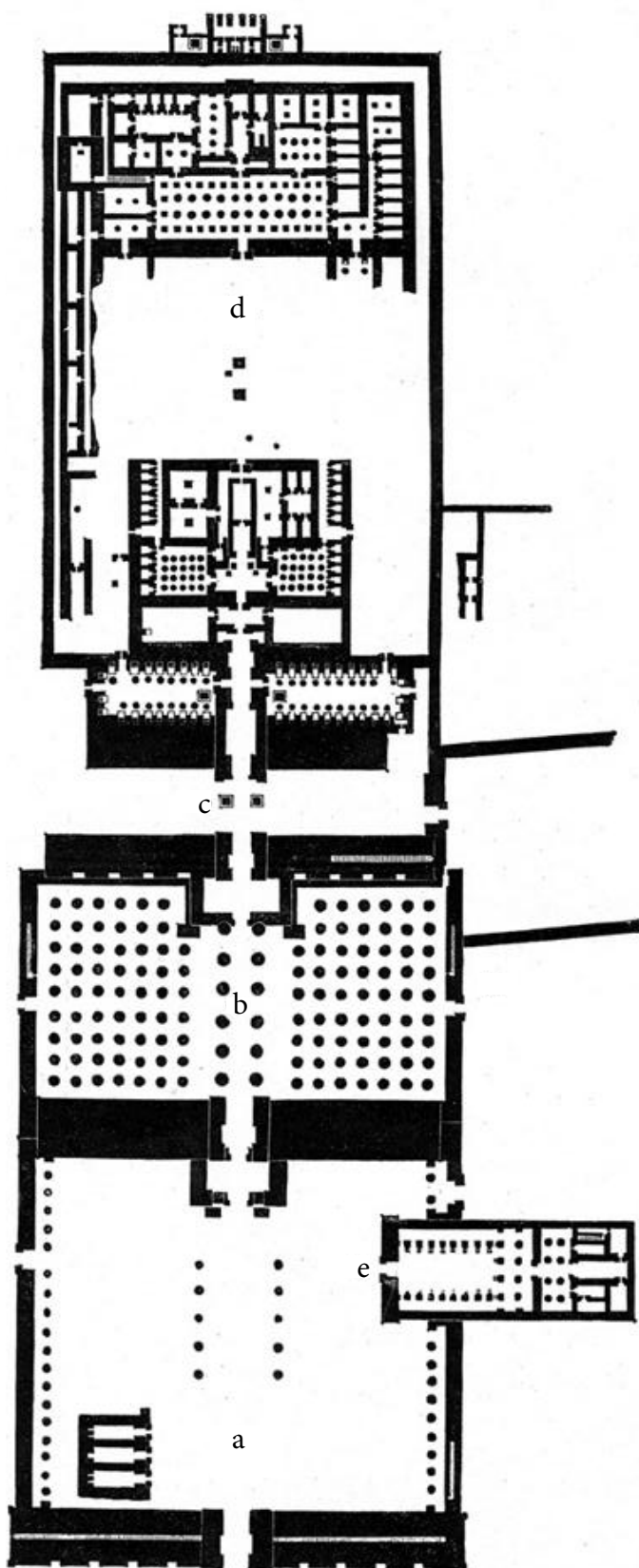
Alla: Abu Simbelin leikkaus

5. TEMPPELEIDEN RAKENNE

Temppeli oli maailma itsessään. Muurit edustivat alkumerta ja pylväät symboloivat maailman pilareita, jotka pitivät taivasta ylhäällä. Katto oli koristelut tähdin. Ydintemppelin ympärille levittyi laaja kirjo muitakin rakenteita. Pyhät järvet toimivat temppelin vesivarastona, jonka vettä käytettiin rituaaleissa ja uhrauksissa. Näissä papit myös puhdistautuivat ennen temppelisiin astumista. Järvillä oli myös symbolinen merkitys ja ne kuvastivat *Nunin* alkumerta, josta *Atum* nousi. Temppeleistä löytyi myös nilometrejä, joilla mitattiin Niilin korkeutta, kirjoitus ja opetustiloja, parantoloita, työpajoja sekä keittiöitä ja panimoita. Temppeilit olivat omavaraisia organismeja, jotka keskittyivät yhden sydämen – päätemppelin - ympärille.

Tähän kappaleeseen on tarkemmin eritelty päätemppelin rakenteet, joista Wilkinson kertoo teoksessa *The Complete Temples of Ancient Egypt*.

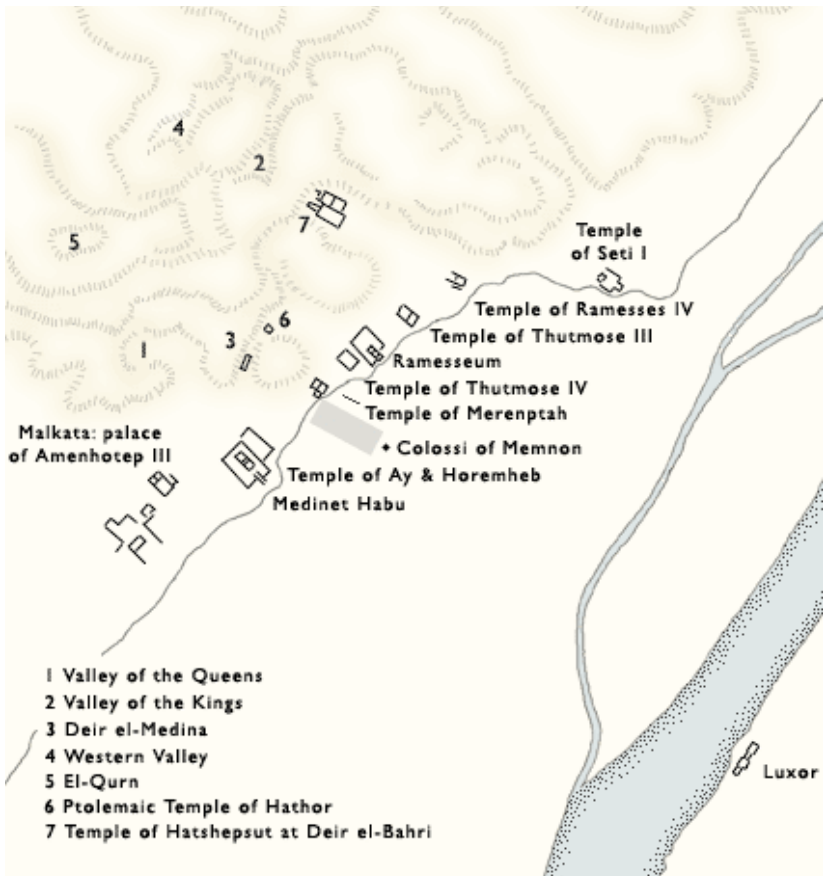
Karnakin temppelin pohjapiirros. a. avoin peristyyliisäpiha jonka molemmissa päädyssä sijaitsee pyloni, b. hypostyylihalli, keskeisimmät pylväät ovat noin 24m korkeat ja halkaisijaltaan noin 3m c. Thutmosis I:n obeliskit d. Thutmosis III:n lisäämä hypostyylihalli ja käytäväverkosto e. Ramses III rakentama pieni temppeli

5.1. SIJAINTI JA MATERIAALIT

Temppelien sijainti oli aina tarkkaan harkittu. Ne asetettiin joko suhteessa merkittävään kiintopisteeseen, kuten luonnonnähtävyyteen, rakennukseen tai astronomiseen sijaintiin, tai uskonnollisesti merkittävään sijaintiin, esimerkiksi väitetyyn ensikummun päälle tai jumalan hautapaikalle. Myös käytännöllisyydellä oli osuutensa, sillä joillain kulteilla saattoi olla erityisiä vaatimuksia sijainnin suhteen.

Sijainnin lisäksi tärkeässä osassa oli orientaatio. Koska Egyptin temppelit olivat periaatteiltaan aina aksiaalisia, tuli akseli kohdistaa mielekkääseen ja harkittuun suuntaan. Egyptiläiseen ihanteeseen kuului temppelien akselin asettaminen 90 asteen kulmaan suhteessa Niiliin, joten Niilin varrella sijanneet temppelit asettuivat tyypillisimmin itä-länsi -akselille. Tästä on poikkeuksia, mutta ne johtuivat yleisimmin topografisista vaikeuksista tai vanhoista temppelijäänteistä. Ajoittain orientaatio aurinkoon tai tähtiin saattoi nousta merkittävämmäksi tekijäksi. Sirius-tähden liikkeillä ennustettiin tulvakausia, ja aurinko oli tärkeässä roolissa erityisesti aurinkojumala *Amon-Ran* huippukaudella Uudessa valtakunnassa. Tästä erinomainen esimerkki on *Ramses II:n* rakentama Abu Simbel.

Yleisimmin käytetyt kivilajit temppelirakentamisessa olivat hiekkakivi, kalkkikivi, graniitti ja basaltti. Koska Niilin laakso koostuu pääosin kalkki- ja hiekkakivistä, oli niitä runsaasti saatavissa suurilta kaivosalueilta. Graniittia ja basalttia sen sijaan kuljetettiin yksittäisiltä kaivoksilta pitkiäkin matkoja Niiltä pitkin. Graniittia käytettiin pääosin monumentaalisiin patsaisiin ja obeliskeihin, kun taas basaltilla päällystettiin temppelien lattioita Vanhan valtakunnan aikaan.

Kartta läntisen Thebesin temppelialueelta

5.2. KAIKEN KANSAN TILAT

Temppelikokonaisuus alkoi saattuetiestä, joka seurasi temppelein aksiaalista suuntaa. Se yhdisti ylimaallisen temppelein maalliseen maailmaan ja johti laiturialueelle Niilin äärellä sekä muihin temppeleihin. Nämä tiet pyrittiin erottamaan ympäristöstään rakentamalla ne täysin suoriksi ja tasaisiksi. Ne myös reunustettiin suojeluspatsailla, joista hienoin esimerkki löytyy Luxorin ja Karnakin välisestä tiestä, jota reunusti aikoinaan satoja sfinksejä. Teillä oli merkittävä osuus kulttien festivaaleissa, jolloin jumalapatsaat kuljetettiin niitä pitkin vierailemaan toisten jumalien temppeleihin ja muualle Egyptiin.

Temppelein ydinaluetta ympäröi paksu tiilistä rakennettu muuri. Sen sulki jumalaisen alueen ympäröivältä asutukselta ja avoimelta luonnolta, sekä suojasi temppeleialuetta sotaisina aikoina. Sisäänkäyntien lukumäärä pyrittiin pitämään minimissä puolustuksen helpottamiseksi. Muurilla oli myös symbolinen merkitys: se rakennettiin usein aaltoilevaksi symboloiden maailmaa ympäröivää alkumerta.

Temppelein edustalla ja teiden varrella sijaitsi toisinaan kolosseja: massiivisia kivipatsaita, jotka kaiverrettiin yksittäisistä kivilohkareista. Ne suojelivat temppeleitä ja kuvastivat kuninkaan erottamatonta suhdetta jumaliin. Kolossit sijoitettiin alueille, joihin kansalaisilla oli pääsy, jotta ihmiset saattoivat palvoa niitä suoraan faaraon välikappaleena. *Ramses II* oli erityisen hullaantunut valtaisiin itseään esittäviin patsaisiin ja teetti niitä enemmän kuin kukaan muu faarao.

Kansalle avoin temppeleialue päättyi pyloniin. Pylonit kehitettiin alun perin Vanhan valtakunnan aikaan, vaikka niitä käytettiin säännöllisesti vasta Uuden valtakunnan temppeleiarkkitehtuurissa. Muodoltaan ne muistuttivat kahta kapeaa ja korkeaa mastabaa, joiden välissä sijaitsi sisäänkäynti. Ne symboloivat horisonttia ja sen takaa nousevaa aurinkoa. Pylonien seinät rakennettiin massiivisista kivilohkareista, ja sen sisus täytettiin joko tiilillä tai vanhoista monumenteista kierrätetyllä materiaalilla. Yleisin koristus pyloneissa oli kuvaus faaraosta iskemässä vihollisiaan. Pyloneissa oli myös lipputankoja, jotka saattoivat yltää 60 metrin korkeuteen. Ne jäljittelivät varhaisten pyhäköiden tolppia, joihin oli ripustettu kulttilippuja ja fetissejä. Jumala-sanan hieroglyfi on saanut muotonsa näistä tolppista.

5.3. PYHÄÄ LÄHESTYTTÄESSÄ

Egyptiläisten temppelien peristyylipihat – pylvään ympäröidyt sisäpihat – olivat siirtymäalueita maallisesta pyhään, mutta toimivat myös näiden kohtauspaikkoina. Jollain peristyylipihoilla oli erillinen alue, joka oli omistettu rukousten ja anomusten tekemiseen. Kansalaisilla oli myös mahdollisuus tavata pappeja, kun he hoitivat henkilökohtaisia tai temppeliin liittyviä asioita.

Tärkeimmät esineet peristyylipihoilla olivat kuninkaallisia ja yksityisiä henkilöitä esittäneet patsaat. Kuninkaallisten patsaiden merkitys ei eronnut suuresti patsaista, joita oli ripoteltuna ympäri valtakuntaa, mutta yksityisillä patsailla oli montakin tehtävää. Hautausmerkityksessä ne toimivat ruumiin korvikkeina, joissa *ka* saattoi asua kuoleman jälkeen. Ne toimivat myös muistomerkkeinä edesmenneille ja sallivat omistajiensa olla ikuisesti läsnä pyhässä tilassa. Ajoittain korkea-arvoisten henkilöiden patsaat saattoivat toimia viestinvälittäjinä ihmisten ja jumalien välillä.

Papiston oli otettava vastaan lahjoituksina tulleet patsaat, eivätkä he voineet yksinkertaisesti hävittää vanhoja. Tämä johti siihen, että vuosien kuluessa muuten vaatimattomat patsaat täyttivät alueen ja aiheuttivat suurta riesaa. Ne tukkivat tiet ja estivät uusien monumenttien pystyttämisen peristyylipihoille. Ratkaisuksi pihojen alle rakennettiin suuria kuoppia, joihin vanhat patsaat haudattiin. Näin ne pysyivät pyhällä alueella osana temppeliä, mutta eivät olleet tiellä. Karnakin temppelistä on löydetty tällainen kuoppa, jossa oli yli 900 patsasta.

Hypostyylihallit sijoittuivat peristyylipihojen taakse. Ne olivat pylvään tuettuja, katettuja halleja, joiden leveys oli yleensä suurempi kuin syvyys. Pylväät aseteltiin suhteessa temppelin akseliin ja keskelle jätettiin selkeä kulkuväylä. Rakentamista rajoitti katon kalkkikivilohkareiden kantokyky, sillä se ei lähtökohtaisesti mahdollistanut kolmea metriä suurempia jännevälejä. Pylväät rakennettiin massiivisista kivilohkareista, jotka kasattiin päällekkäin ja vasta tämän jälkeen veistettiin tasaisiksi ylhäältä alaspäin. Egyptiläiset hakivat pylväisiinsä inspiraation luonnosta, ja heillä oli huomattavasti laajempi valikoima pylvästyyppisiä kuin myöhemmillä kreikkalaisilla. Jopa 30 erilaista pylvästyyppiä voidaan erotella egyptiläisen arkkitehtuurin historian varrelta.

Karnakin hypostyylihalli

Tavallisesti pylväiden varret kuvastivat luonnosta löytyviä tukirankoja, esimerkiksi puiden runkoja tai ohuempien kasvien, kuten papyruksen, nippuja. Kapiteelit hakivat inspiraationsa kasveista, kuten lotuksista, papyruksista ja puista. Perinteisesti kapitaalien muodon määräsi sijainti temppelissä. Nuppumaiset kapitaalit sijaitsivat sisäpihojen ulkoisilla kehillä, kaukana pääakselista, ja aukenevat kapitaalit sijaitsivat temppelin keskiössä. Tätä periaatetta ei kuitenkaan aina noudatettu ja erityisesti Hellenistisellä aikakaudella kapitaaleissa näkyi suurtakin vaihtelua ja monimuotoisuutta.

Hypostyylihallien katettuun tilaan siirryttäessä temppelin tunnelma muuttui. Pylväät ja katto estivät valoa yltämästä sen perälle, jossa massiivinen ovi sulki jumalaisen tilan ulkomaailmalta. Ovet tehtiin puusta ja päällystettiin metallilla. Ne koristeltiin teksteillä ja kaiverruksilla samoin kuin niitä ympäröivät seinät, ja niillä oli suuri rituaalinen merkitys. Ovet toimivat portteina maallisen ja taivaallisen välillä ja edustivat siirtymää rituaalikulkueissa: niiden avaaminen vastasi taivaan ovien avaamista.

5.4. JUMALAINEN TILA

Suljettu temppelitala piti sisällään useita eri tiloja, joilla oli eri toimintoja. Aksiaalisella reitillä seuraavana oli uhrisali, jossa sijaitsi alttari jumalan uhrauksille. Pienemmissä temppeleissä alttari sijaitsi jumalapatsaiden kanssa samassa pyhätössä, mutta suurissa temppelikokonaisuuksissa niille omistettiin oma peristyylipiha. Alttarien yhteydessä oli poikkeuksetta kuvia kuninkaasta seisomassa, kumartamassa tai polvistumassa jumalan edessä, valmiina antamaan uhrauksensa.

Uhrisalin jälkeen astuttiin pursikappeliin. Pursikappelissa sijaitsi jumalapatsaan kantoalus, johon jumalapatsas asetettiin. Sitä kannettiin papiston olkapäillä suurissa seremoniakulkueissa ja kuljetettiin ympäri Egyptiä. Se oli laivan muotoinen ja edusti purtta, jolla *Ra* seilasi taivaankannen yli. Alusta ympäröivät seinät oli koristeltu kuvilla kuninkaasta johtamassa kantoaluksen ulos temppelistä. Joissain temppeleissä pursialus sijaitsi oman kappelinsa sijaan samassa huoneessa jumala-alttarin kanssa.

Amonin papit vierailmassa Hatšepsutin temppelillä

Pursikappeli johti itse pyhättöön ja jumala-alttarille. Tämä oli temppelin sydän, jonne vain faarao ja kultin ylin pappi saivat astua. Pyhättö nähtiin palana taivasta maan päällä. Mikäli sinne astui ulkopuolisia esimerkiksi hyökkäyksen aikana, koettiin tilan saastuneen, ja koko temppeli jouduttiin uudelleen pyhittämään. Saastumisen ehkäisemiseksi myös pappien ja faaraon tuli suorittaa puhdistumisriittejä ennen tilaan astumista.

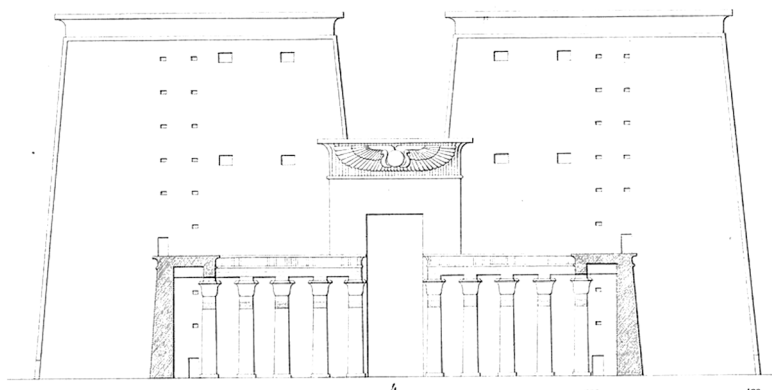
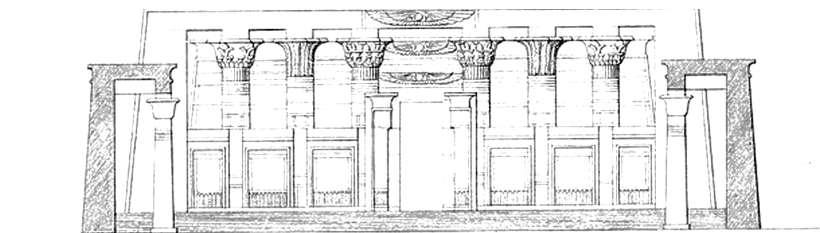
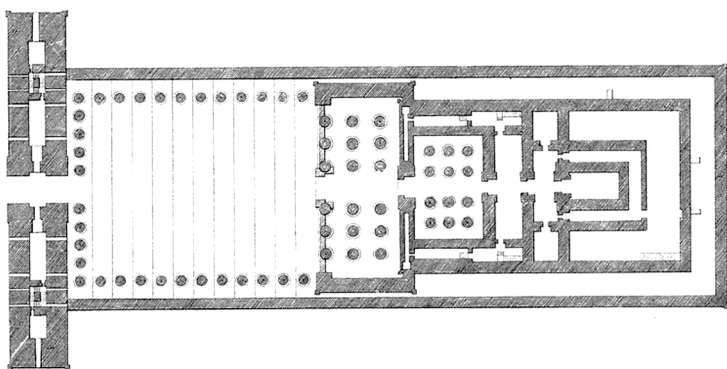
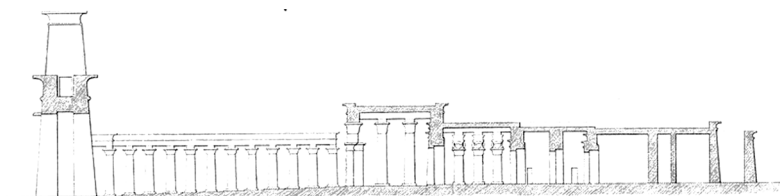
Alttareita oli pääasiallisesti kahdenlaisia. Yleisempi oli kaikilta puolilta suljettu alttari, jonka kaksoisovet aukesivat sisäänkäynnin suuntaan. Toinen variaatio oli katosmainen alttari, joka löytyi niistä temppeleistä, joilla ei ollut erillistä pursikappelia. Näissä kantoalus asetettiin alttarin sisään jumalapatsaan kanssa. Alttarit tehtiin suurista koristelluista kivilohkareista ja ovet päällystettiin kuparilla tai kullalla.

Temppelistä riippuen pyhätön ympärillä sijaitsi kehä muille jumalille omistettuja kammioita, joissa säilytettiin vierailevien jumalien patsaita. Joskus seiniin ja lattiaan oli rakennettu myös piilotettuja kryptia. Pienen kokonsa vuoksi näillä oli oletettavasti enemmän symbolinen merkitys tai ne toimivat varastoina.

Edellä mainittuja tiloja tukemaan temppelissä oli myös varastohuoneita, joissa säilytettiin uhriesineitä sekä laboratorio, jossa papit sekoittivat rituaaleissa tarvittavat parfyymit ja suitsukkeet. Joistain löytyi myös portaikko katolle, jonne jumalahahmot vietiin imemään jumalallista voimaa auringosta.

Edfun temppelin pyhättö alkuperäisellä alttarilla ja kantoaluksen replikaatiolla

6. EDFUN TEMPPELI

Edfun temppeli on Egyptin parhaiten säilynyt temppelijäännös. Se rakennettiin Hellenistisellä aikakaudella, muinaisen Egyptin loppuvaiheessa. Sen seinäkirjoitukset ovat olleet avainasemassa Egyptin uskonnon, kulttuurin ja yhteiskunnan ymmärryksessä. Tässä kappaleessa katsomme tarkemmin Edfun temppeliä ja sen rakennetta. Perehtyessä temppeliin kannatta pyrkiä vastaamaan ainakin seuraaviin kysymyksiin:

*Kelle jumalalle temppeli on omistettu, vai onko
kyseessä muistotemppeli?*

*Löytyvätkö perusosat: pyloni, peristyylihiha,
hypostyylihalli ja pyhättö?*

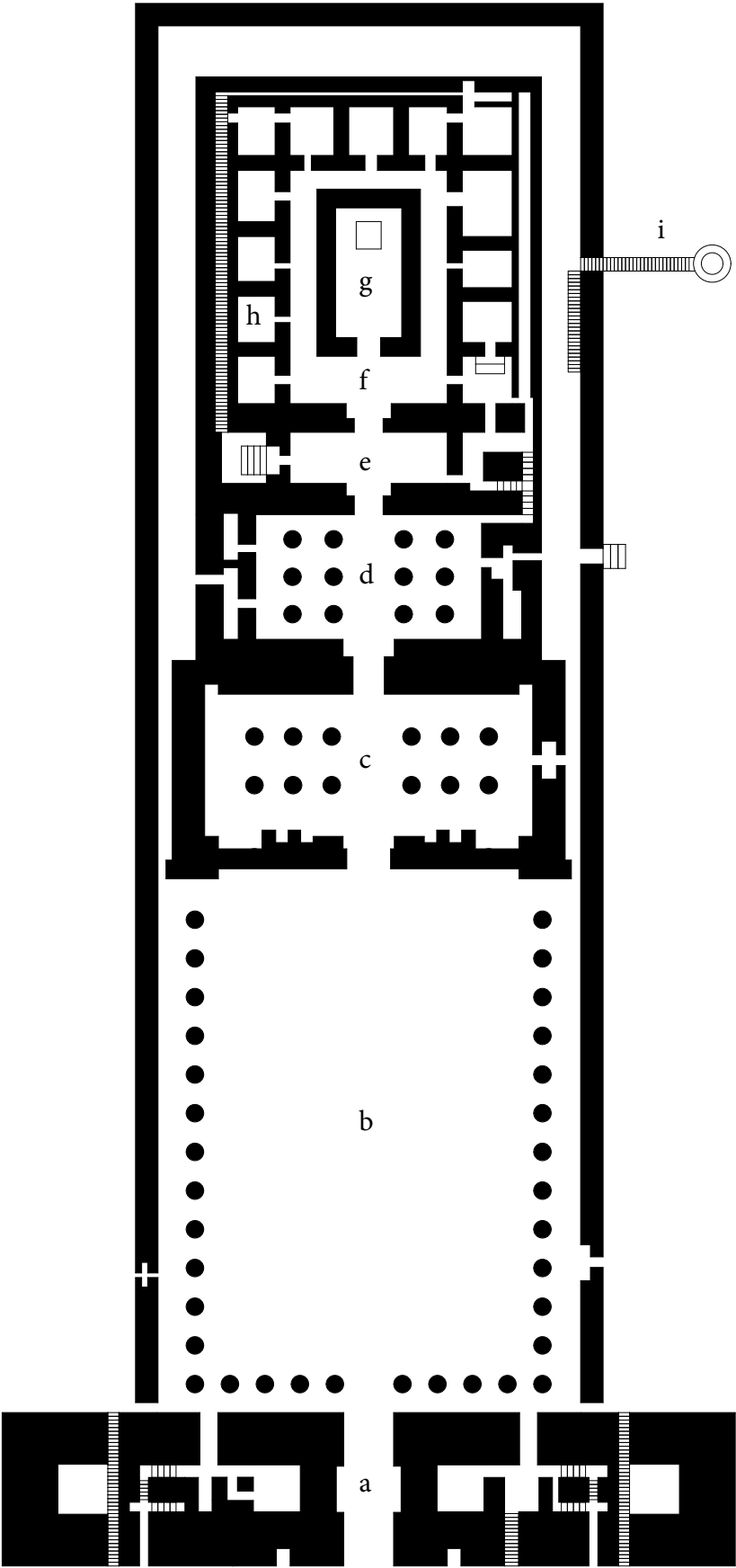
Paljon siitä on nykyään jäljellä?

Se kenelle temppeli oli omistettu vaikutti suoraan sen toimintaan, arkkitehtuuriin ja koristeluun. Edfun temppeli on omistettu haukkapäiselle jumalalle *Horukselle*, jonka vuoksi se on koristeltu haukkapatsailla

Horus -myytti oli merkittävä osa Egyptin uskonnollista kaanonin. *Horus* oli Egyptin kuninkaan *Osiriksen* ja hänen sisar-vaimonsa *Isisin* poika. *Osiriksen* veli *Seth* murhasi *Osiriksen* ja kruunasi itsensä kuninkaaksi. *Isis* onnistui herättämään *Osiriksen* takaisin henkiin ja tuli raskaaksi. *Osiriksen* paluu ei kuitenkaan ollut täydellinen ja hän joutui jäämään Duatiin, jossa hän hallitsi kuninkaana. Raskaana oleva *Isis* pakeni kasvattaakseen *Horuksen* piilossa *Sethiltä*. Kasvettuaan aikuiseksi *Horus* haastoi *Sethin* kostaakseen isänsä kuoleman ja kukisti hänet. *Horus* kruunattiin Egyptin kuninkaaksi, ja sai asemansa kuninkuuden jumalana.

Temppelin osista voi tulkita temppelin rakentamisajankohdan ja niiden määrästä temppelin merkittävyyden. Esimerkiksi *Ramses III:n* muistotemppelissä on kaksi pylonia, kaksi peristyylihihaa ja kolme hypostyylihallia. Edfun temppeli taas on yksinkertaisempi. Se sijoittuu Ylä-Egyptin kärkeen kauaksi poliittisista keskuksista. Se oli kaupunkinsa päätemppeli, mutta ei Egyptin laajuisesti korkea-arvoisempi kuin keskiverto temppelit. Pyloneista voi myös päätellä kummankin temppelin sijoittuvan Uuteen valtakuntaan tai sen jälkeiseen aikaan.

Suurin osa nykypäivään säilyneistä temppeleistä sijoittuu Hellenistiseen kauteen. Keskivaltakunnasta ei ole periaatteessa mitään jäljellä ja vanhasta valtakunnasta pääosin vain pyramidit. Jos temppelistä on vielä jäljellä selkeät rauniot, voidaan olettaa että ne on rakennettu tai niitä on päivitetty Uuden valtakunnan jälkeen.

a. **Pyloni:** Edfun temppelin pylonissa on neljä kerrosta kammioita ja portaikkoja, jotka lopulta johtavat sen katolle. Pylonien reliefeissä esitetään perinteiseen tapaan, kuinka rakennushankkeen valmistumisen aikainen faarao Ptolemy XII iskee vihollisiaan. Ainutlaatuisen pylonista tekee se, että reliefit ja pylonin muut koristeet suunniteltiin peilikuvana.

b. **Peristyylipiha:** peristyylipihaa reunustaa 32 pylvästä. Heti oikealla ja vasemmalla on kuvattuna kohtauksia riemukkaan kohtaamisen -juhlasta. Tämä festivaali oli Edfun tärkeimpiä ja juhlisti Horuksen ja Hathorin pyhää avioliittoa. Pihan kivetyksen alta on löydetty uusiokäytettyä hiekkakiveä, joihin on kaiverrettu edeltäneiden hallitsijoiden nimiä mm. keskivaltakunnasta.

c. **Ulompi hypostyylihalli:** ulomman hypostyylihallin sisäänkäynnillä seisoo kaksi Horus -patsasta. Hallin katossa on astronomisia kuvia. Sitä reunustaa kaksi erillistä huonetta: puhdistumisen tila, jossa papit puhdistuivat ennen kuin astuivat syvemmälle temppeliin, ja kirjasto, jossa sijaitsivat kaikki papyrukset ja tekstit mitä rituaaleihin tarvittiin.

d. **Sisempi hypostyylihalli:** sisemmästä hypostyylihallista alkaa pyhä tila. Siihen kuuluu kolme sivuhuonetta: Niilin huone veden säilytykseen, laboratorio, jossa tehtiin kaikki suitsukkeet rituaaleihin, sekä aarrekammio, jossa säilytettiin arvometalleista tehtyjä esineitä ja amuletteja.

e. **Uhrisali:** huonetta käytettiin ruuan ja öljyn polttamiseen jumalille. Tästä syntyvä savu ravitsi jumalia. Salin seinät on koristeltu uhrauskuvilla, jotka tukivat tätä prosessia.

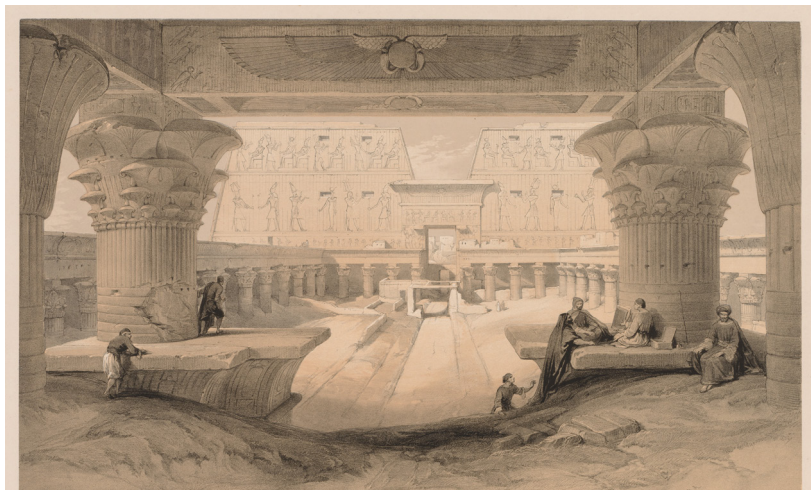
f. **Eteinen:** tämä tila toimi siirtymätilana temppelin pyhimpään huoneeseen. Se on myös yhteys ympäröiviin kappeleihin.

g. **Pyhättö:** Edfun pyhättö sisälsi Horuksen ja Hatorin kanto-alukset sekä pysyvän alttarin Horukselle. Altтари on peräisin aikaisemmasta temppelirakenteesta ja istuu paikallaan vielä nykyäänkin. Se on rakennettu mustasta graniitista ja yltää neljän metrin korkeuteen.

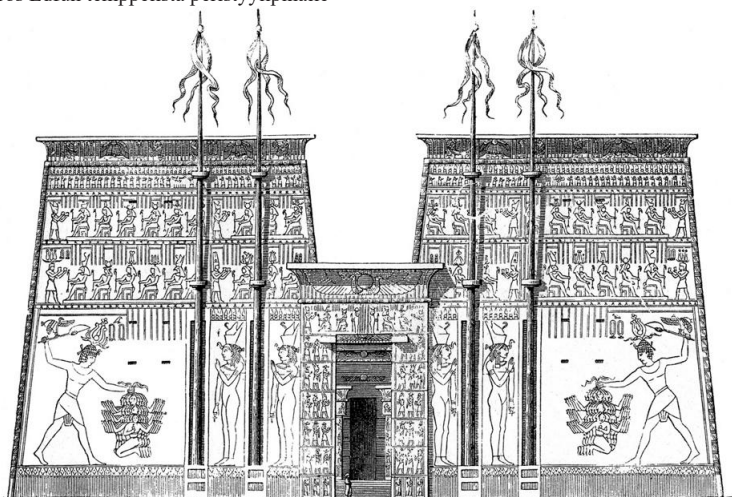
h. **Kappelit:** pyhättöä ympäröi 13 kappelia ja sivukammiota, joissa sijaitsivat muiden jumalien patsaat. Viraalivien jumalten patsaat sijoitettiin näihin huoneisiin.

i. **Nilometri:** Nilometri oli pyöreä kaivo, josta papit saivat veden rituaaleihinsa. Se myös näytti Niilin vedenpinnan tason

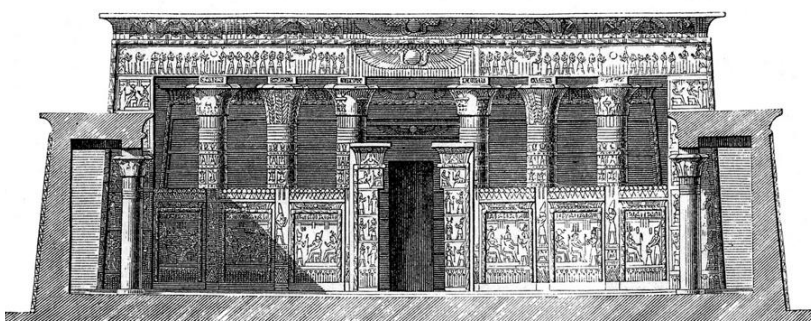
Edfun temppeli

Piirros Edfun temppelistä peristyylihalle

Edfun temppelin pyloni, kuvituksessa Ptolemy XII iskee vihollisiaan

Leikkaus Edfun temppelistä peristyylihallista hypostyylihallia kohti

Piirros Edfun temppelistä kohti ulompaa hypostyylihallia

7. YHTEENVETO

Siihen on syynsä, miksi muinais-Egyptistä kertovat teokset on jaettu tarkasti eri teemoihin. Jotta voisi tehdä oikeasti kattavan katsauksen mihinkään haaraan egyptiläistä kulttuuria, täytyy eri teemojen määrää karsia. Silti olen enemmän vakuuttunut kandi-aiheeni tärkeydestä kuin koskaan aiemmin. Se on ensikosketus egyptiläiseen arkkitehtuuriin ja helpottaa otteen saamista tästä valtavasta kulttuuriperimästä.

Egyptiläisestä yhteiskunnasta tulee muistaa, että se ei ollut vakaa ja yhtenäinen läpi 3000 vuotisen historiansa. Niinkuin kaikki maat, koki Egyptikin sisällissotia ja luonnonkatastrofeja. Kullakin valtakunnalla ja kaudella oli omat yksilölliset piirteensä ja tulkinnat uskonnosta ja yhteiskunnasta. Kukin kokeili siipiään eri arkkitehtuurin saroilla. Vanhan valtakunnan temppeleistä puhuminen on hyvin eri asia kuin Uuden valtakunnan.

Egyptiläisestä uskonnosta tärkein käsite on *Maat*. *Maat* saattoi hyvinkin olla yksi syy arkkitehtonisen ilmeen vakauteen läpi Egyptin historian. Jos lopullinen tavoite oli aina pyrkiä takaisin menneeseen, ei arkkitehtuurikaan voi uusiutua. Egyptiläiset olivat oman kulttuurinsa suurimpia ihailijoita, ja kopioivat menneiden dynastioiden arkkitehtuuria samalla innolla kuin eurooppalaiset kopioivat antiikin Kreikan ja Rooman arkkitehtuuria.

Jyrkkä ero kristittyjen kirkkojen ja Egyptin temppelien välillä on kiehtova. Egyptiläisessä uskonnossa ihmiset palvelivat jumaliaan kun taas kristinuskossa jumala huolehtii ihmisistä. Seurakunta kokoontuu kirkkoon kuulemaan jumalaansa, sen sijaan temppeli on jumalan koti ja jumala tulee ihmisten luo jos häntä huvittaa. Vaikka kirkko on lähempänä yksittäisen ihmisen arkea, voisi argumentoida, että Egyptin jumalat olivat heille todellisempia kuin kristittyjen. Egyptin jumaliin pystyi koskea.

Egyptiläinen temppeliarkkitehtuuri on helposti yksinkertais-tettavissa, vaikka se on virheellistä ja johtaa vajaan tulkin-taan kokonaisuudesta. Temppelin ytimessä on aksiaalisuus ja nelivaiheinen etenemä: pyloni, peristyylihiha, hypostyylihalli ja pyhättö. Kun sivuille lisätään muutama aputila ja varasto, on temppeli on työllinen.

Täydellisyydellä tarkoitan sitä että se täyttää egyptiläisen uskonnon tarpeet. Suuret temppelit, joissa on useampia pyloneja ja halleja ovat enemmän faaraon suuruuden tavoittelua kuin jumalan. Kunkin faaraon tuli saada jättää jälkensä ja kaikki halu-sivat olla suurempia rakennuttajia kuin edeltäjänsä. Uhrialttari ajoi kuitenkin samaa asiaa riippumatta siitä sijaitisiko se pienessä kammiassa vai omalla peristyylihihalla.

On sääli että egyptiläiset temppelit eivät selvinneet pahim-mista vihollisistaan: ihmisistä. Luonnonvoimat tuskin olisivat suurta vahinkoa aiheuttaneet rakennuksille, mutta ihmisen tarve sivuuttaa, uudelleen käyttää ja yksinkertaisesti tuhota on koitunut Egyptin kulttuuriperimälle kalliiksi. Siksi on tärkeää todella arvostaa sitä mitä tästä sivilisaatiosta on säilynyt, ja mitä se voi vielä meille opettaa.

8. LÄHTEET

Internet lähteet:

Egyptiläinen arkkitehtuuri 1

https://www.ancient.eu/Egyptian_Architecture/ (7.10.2018)

Egyptin loppu

http://www.bbc.co.uk/history/ancient/egyptians/egypt_end_01.shtml Dr Aidan Dodson (15.10.2018.)

Kuningaslistaus

https://www.metmuseum.org/toah/hd/phar/hd_phar.htm
(5.5.2019)

Edfun temppeli

<https://oi.uchicago.edu/research/projects/tell-edfu/temple-horus> (10.5.2019)

Kirjallisuus:

Bell, Edward, 1915. Architecture of ancient Egypt, G.Bell and sons, LTD, London

Smith, W.Stevenson, 1958. The art and architecture of Ancient Egypt, Penguin books ltd, London

Wilkinson, Richard H. 2000. The complete temples of ancient Egypt, Thames and Hudson Ltd, London

Assmann, Jan, 2001. The search for god in ancient Egypt, Cornell University press, United States of America

Shaw, Garry J. 2018. The Egyptian Myths, Thames and Hudson Ltd, London

Thompson, James, 2000. History of Egypt, American University in Cairo Press

Kuvalähteet:

Sivu Nimi, ottaja/tekijä, vuosi, linkki

Kansilehti Edfun temppelipohja versio 1, oma tuotos, 2019

3 The Nile, Nasa, 2014, <https://visibleearth.nasa.gov/view.php?id=71790>

4 The Pharaoh Tutankhamun destroying his enemies, tuntematon tekijä, 1327 eaa. https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:The_Pharaoh_Tutankhamun_destroying_his_enemies.jpg

6a Geb, Leon Jean Joseph Dubois, The New York Public Library, 1823-1925, <https://www.rawpixel.com/image/420919/geb-illustration-pantheon-egyptien-1823-1825-leon-jean-joseph-dubois-1780-1846-original-new-york>

6b Nut, Leon Jean Joseph Dubois, The New York Public Library, 1823-1925, <https://www.rawpixel.com/image/420937/nut-illustration-pantheon-egyptien-1823-1825-leon-jean-joseph-dubois-1780-1846-original-new-york>

9a Pharaoh with double crown, Jeff Dahl, 2008, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pharaoh_with_double_crown.svg

9b Pharaoh, Jeff Dahl, 2007, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pharaoh.svg>

10-11 Weighing and judgment of the sould in the courst of Osiris, Emile Prisse d'Avennes, Historie de l'art egyptien, 1878, <https://www.rawpixel.com/image/421111/weighing-and-judgment-soul-court-osiris-histoire-de-lart-egyptien-1878-emile-prisse-davennes-1807>

12 The King List of Abydos, tuntematon tekijä, 1902, <https://scholarship.rice.edu/handle/1911/20812>

14 The Great Pyramids of Giza painted by watercolor, Niwat, <https://www.rawpixel.com/image/464427/great-pyramids-giza-painted-watercolor>

16 MentuhotepII, tuntematon tekijä, ~2020-2000 eaa. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MentuhotepII.jpg>

18 Figure of Ancient Egyptian, Ramesses II, tuntematon tekijä, 1917, <https://wellcomecollection.org/works/et2jgzrd>

19 Death of Cleopatra, Jean-Andre Rixens, 1874, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Death_of_Cleopatra_by_Rixens.jpg

20 Step Pyramid of Sakkara, Frank Mason Good, 1866-1867, https://library.artstor.org/#/asset/SS37612_37612_40552225;prevRouteTS=1557947349350

23a Sahuren Pyramidikompleksi, oma tuotos, 2019

23b Montun temppeli Todissa, oma tuotos, 2019

23c Ramses II:sen kenotafi temppeli, oma tuotos 2019

24a Line illustration of Temple of Deir-El-Bahari, restored. Somers Clarke <https://wellcomecollection.org/works/vhxrut2k>

- 24b** Felsentempel des König Ramses II und kleiner Tempel der Nefertari in Abu Simbel, Ferdinand von Quast, https://www.europeana.eu/portal/en/record/08535/local__default__44809_1.html?q=abu+simbel#dcId=1556996797884&p=1
- 25** Aquarelle de Jean-Claude Golvin. Musée départemental Arles Antique © Jean-Claude Golvin / Éditions Errance. <https://jeanclaudegolvin.com/en/edfu/>
- 26** Great Temple of Amon, Karnak plan, Allan T. Kohl, 1879, https://library.artstor.org/#/asset/HSAHARA__1113_43077431;prevRouteTS=1557098139216
- 27** Map of Waset and surrounding area <https://rifkind.wordpress.com/red-nile/dictionary-and-place-name-reference/>
- 28** Temple of Edfou, Louis Haghe, 1838, <https://archive.org/details/clevelandart-1953.512-egypt-and-nubia-volu>
- 29** View of the interior of the temple in the Isle of Philoe, Giovanni Battista Belzoni, 1820, <https://www.rawpixel.com/image/399663/view-interior-temple-isle-philoe-illustration-kings-tombs-thebes-giovanni-battista-belzoni-1778-1823>
- 30** Amun's Priests Visit Hatshepsut's Mortuary Temple, H.M. Herget, 1941, <https://thehereticpharaoh.tumblr.com/post/156129865951/amuns-priests-visit-hatshepsuts-mortuary-temple>
- 31** Innermost Sanctuary, Temple of Edfu, Terry Feuerborn, 2015, <https://www.flickr.com/photos/travfotos/23113721372/in/photolist-6yDvEK-BdtS6s>
- 32** Tempel in Edfu, Ferdinand von Quast, https://www.europeana.eu/portal/en/record/08535/local__default__44822_2.html
- 34** Edfu temppelipohja versio2, oma tuotos, 2019
- 36a** View from under the Portico of the Temple of Edfou, Louis Haghe, 1838, <https://archive.org/details/clevelandart-1953.513-egypt-and-nubia-volu>
- 36b** Pylon Temple of Horus facade, Allan T. Kohl, 1879, https://library.artstor.org/#/asset/HSAHARA__1113_43077434;prevRouteTS=1555181207000
- 36c** Pylon Temple of Horus transverse section, Allan T. Kohl, 1879, https://library.artstor.org/#/asset/HSAHARA__1113_43077438;prevRouteTS=1555181207000
- 26d** Edfou, Louis Haghe, 1838, <https://archive.org/details/clevelandart-2012.152-egypt-and-nubia-volu>

